МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ**

Виконала: студентка ІІ курсу,
групи 8.0533
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Габіда Карина Вікторівна
Керівник:Гринь Л.О., к.пед.н., доцент кафедри акторської майстерності
Рецензент: Грандт В.В., к.психол.н., доцент кафедри психології

Запоріжжя

2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри_____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2024 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Габіді Карині Вікторівні

1.Тема роботи Психологічний супровід підлітків з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання.

керівник роботи Гринь Л.О к.пед.н.,доцент кафедри акторської майстерності

затверджені наказом ЗНУ від «26» 09 2023 року № 1505-с

2. Строк подання студентом роботи_____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-

пояснювальної записки: здійснити теоретичний аналіз особливостей девіантної поведінки у підліткому віці; організувати та провести емпіричне дослідження з метою виявлення схильності до девіантної поведінки у підлітків в умовах дистанційного навчання;опрацювати отримані дані; розробити рекомендації для профілактики девіантної поведінки у підлітків; сформулювати висновки на основі аналізу дослідження.

5. Перелік графічного матеріалу: 3 таблиці, 5 малюнків.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Гринь Л.О, доцент		
Розділ 1	Гринь Л.О, доцент		
Розділ 2	Гринь Л.О, доцент		
Розділ 3	Гринь Л.О, доцент		
Висновки	Гринь Л.О, доцент		

7. Дата видачі завдання_____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційноїроботи	Строк виконання етапівроботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	Лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	Березень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2024 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	Вересень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	Жовтень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	Листопад 2024 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	Листопад 2024 р.	Виконано

Студент _____ К.В. Габіда

Керівник роботи _____ Л.О. Гринь

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О. М. Гредінарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 65 сторінок, 3 таблиці, 5 малюнків, 35 джерел.

Об'єкт дослідження: психологічний супровід підлітків з девіантною поведінкою.

Предмет дослідження: специфіка організації психологічного супроводу підлітків з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання.

Мета роботи: виявлення особливостей прояву девіантної поведінки у підлітків в умовах дистанційного навчання, визначення впливу дистанційного формату освіти на посилення або послаблення девіантних проявів та розробка рекомендацій щодо ефективного психологічного супроводу таких підлітків.

Перша гіпотеза дослідження: дистанційний формат навчання може як посилювати, так і послаблювати прояви девіантної поведінки у підлітків, залежно від індивідуальних особливостей підлітка, типу девіантної поведінки та організації навчального процесу.

Друга гіпотеза дослідження: ефективність психологічного супроводу підлітків з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання залежить від своєчасності його початку, індивідуального підходу та використання сучасних психологічних технологій.

Для досягнення і вирішення поставлених завдань нами використано такі методи, як метод аналізу науково-теоретичних джерел, систематизації та узагальнення психологічних даних за обраною темою дослідження, психодіагностичні методи, а також методи математичної обробки даних.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно дозволить: виявити специфічні особливості прояву девіантної поведінки у підлітків в умовах дистанційного навчання; розробити ефективні програми психологічного супроводу підлітків з девіантною поведінкою в онлайн-форматі; оцінити вплив різних факторів (індивідуальних особливостей підлітка, типу девіантної поведінки, організації навчального процесу) на ефективність психологічного супроводу.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА, ПІДЛІТКИ, ДЕВІАЦІЯ, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД, ДОСЛІДЖЕННЯ, ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ

SUMMARY

Gabida K.V. Psychological Support of Adolescents with Deviant Behavior in the Conditions of Distance Learning.

Master's qualification work: 65 pages, 3 tables, 5 figures, 35 sources.

Object of research: psychological support of adolescents with deviant behavior.

Subject of research: specifics of organizing psychological support of adolescents with deviant behavior in distance learning conditions.

Purpose of work: to identify the features of the manifestation of deviant behavior in adolescents in distance learning conditions, to determine the impact of the distance education format on the strengthening or weakening of deviant manifestations and to develop recommendations for effective psychological support of such adolescents.

The first hypothesis of the study: the distance learning format can both strengthen and weaken the manifestations of deviant behavior in adolescents, depending on the individual characteristics of the teenager, the type of deviant behavior and the organization of the educational process.

The second hypothesis of the study: the effectiveness of psychological support for adolescents with deviant behavior in distance learning depends on the timeliness of its start, an individual approach and the use of modern psychological technologies.

To achieve and solve the tasks set, we used such methods as the method of analysis of scientific and theoretical sources, systematization and generalization of psychological data on the selected research topic, psychodiagnostic methods, as well as methods of mathematical data processing.

The scientific novelty of the study is that it will allow: to identify specific features of the manifestation of deviant behavior in adolescents in distance learning; to develop effective programs of psychological support for adolescents with deviant behavior in an online format; to assess the influence of various factors (individual characteristics of the teenager, type of deviant behavior, organization of the educational process) on the effectiveness of psychological support.

DEVIANT BEHAVIOR, ADOLESCENTS, DEVIATION, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT, RESEARCH, DISTANCE EDUCATION

ЗМІСТ

ВСТУП 7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ 10
1.1 Характеристика девіантної поведінки 10
1.2 Психологічні причини девіантної поведінки у підліткову віці 20
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВОД ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ 21
2.1. Дистанційне навчання як соціально-психологічний феномен 21
2.2 Вплив соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки під час дистанційного навчання 28
2.3. Принципи та методи психологічного супроводу підлітків з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання 31
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ 38
3.1 Організація та методики емпіричного дослідження 38
3.2 Психологічний та статистичний аналіз результатів емпіричного дослідження 40
3.3. Програма психологічного супроводу підлітків з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання 49
3.4 Рекомендації щодо психологічного супроводу підлітків з проявами девіантної поведінки для педагогів та батьків 53
ВИСНОВКИ 62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 63
ДОДАТКИ 66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Перехід до дистанційного навчання, спричинений пандемією COVID-19, виявив ряд нових викликів, особливо для підлітків. Серед них – посилення проблем з девіантною поведінкою. Ця тема стає надзвичайно актуальною з кількох причин: соціально-психологічні фактори (ізоляція та самотність, зміна звичного способу життя,складнощі з адаптацією, цифрова залежність) та педагогічні аспекти (складнощі в ідентифікації проблем, відсутність можливості оперативного реагування, недостатня підготовка педагогів). В наслідок чого ми маємо – погіршення психічного здоров’я, зростання агресивності, порушення сну та харчування.

Девіантна поведінка в усіх її проявах визнається однією з головних проблем сучасного суспільства, саме тому вивчення даного феномену є актуальним і на сьогоднішній день. Причини девіантної поведінки дітей настільки різноманітні, що складно виділити одну головну і провідну з них. У більшості випадків провокуючими факторами виступає цілий комплекс проблем, як біологічної природи, так фізіологічного і психічного впливу. Специфіка оточення, в якому росте і розвивається дитина, також грає важливу роль у можливому прояві девіантних форм поведінки дітей.

Об'єкт дослідження: психологічний супровід підлітків з девіантною поведінкою.

Предмет дослідження: специфіка організації психологічного супроводу підлітків з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання.

Мета роботи: виявлення особливостей прояву девіантної поведінки у підлітків в умовах дистанційного навчання, визначення впливу дистанційного формату освіти на посилення або послаблення девіантних проявів та розробка рекомендацій щодо ефективного психологічного супроводу таких підлітків.

Перша гіпотеза дослідження: дистанційний формат навчання може як посилювати, так і послаблювати прояви девіантної поведінки у підлітків, залежно від індивідуальних особливостей підлітка, типу девіантної поведінки та організації навчального процесу.

Друга гіпотеза дослідження: ефективність психологічного супроводу підлітків з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання залежить від своєчасності його початку, індивідуального підходу та використання сучасних психологічних технологій.

Завдання дослідження:

1. Аналіз теоретичних основ девіантної поведінки підлітків, особливостей дистанційного навчання та ефективності різних методів психологічного супроводу.
2. Виявлення особливостей прояву девіантної поведінки у підлітків в умовах дистанційного навчання.
3. Розробка програм психологічного супроводу: створення індивідуальних програм, які враховують особливості дистанційного навчання та специфіку девіантної поведінки.
4. Експериментальна перевірка ефективності розроблених програм: проведення експерименту з порівняння результатів різних програм.

Для досягнення і вирішення поставлених завдань нами використано такі методи, як метод аналізу науково-теоретичних джерел, систематизації та узагальнення психологічних даних за обраною темою дослідження, психодіагностичні методи, а також методи математичної обробки даних.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно дозволить: виявити специфічні особливості прояву девіантної поведінки у підлітків в умовах дистанційного навчання; розробити ефективні програми психологічного супроводу підлітків з девіантною поведінкою в онлайн-форматі; оцінити вплив різних факторів (індивідуальних особливостей підлітка, типу девіантної поведінки, організації навчального процесу) на ефективність психологічного супроводу.

Практичне значення роботи полягає у розробці матеріалів до профілактичної роботи з девіатною поведінкою. Матеріали дослідження можуть використовуватись психологами та іншими фахівцями при діагностичній та корекційній діяльності в роботі та профілактиці девіантної поведінки з підлітками.

РОЗДІЛ 1.
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1 Характеристика девіантної поведінки

Сучасний період розвитку українського суспільства характеризується змінами, що охоплюють усі сфери людського життя. На тлі цих змін саме діти та підлітки перебувають у найтяжчому становищі внаслідок несформованості власної системи стійких моральних переконань, ціннісних орієнтацій, що нерідко викликають неадекватну реакцію на події оточуючими життя. Проблема порушення поведінки та її корекції завжди була важливою у педагогіці, психології, кримінології, але останнім часом вона набуває масового характеру.

Девіантна поведінка – це будь-яка дія чи бездіяльність індивіда, яка суперечить загальноприйнятим нормам, правилам і очікуванням суспільства. Це може бути пов’язано з порушенням закону, моральних принципів, соціальних норм або культурних традицій.

Девіантна поведінка може проявлятися в різних формах:

Агресивна поведінка: фізична і психологічна агресія, насильство.

Антисоціальна поведінка: крадіжки, хуліганство, вандалізм.

Адиктивна поведінка: алкоголізм, наркоманія, ігрова залежність.

Сексуальні девіації: педофілія, гомосексуалізм (в деяких культурах), сексуальні домагання.

Релігійні девіації: екстремізм, культи.

Політичні девіації: тероризм, повстання.

Прояви девіантної поведінки поділяються на 5 видів:

1. Делінквентний вид девіантної поведінки - сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам. Делінквентна поведінка – це різновид девіантної

поведінки, за яку несуть карну відповідальність, тобто сукупність протиправних вчинків чи злочинів, які не відповідають формально зафіксованим юридичним нормам.

2. Адиктивний вид девіантної поведінки - поведінка, що зумовлюється залежністю від різних хибних пристрастей.

3. Патохарактерологічний вид девіантної поведінки - поведінка, що зумовлюється патологічними змінами характеру, що сформувалися в процесі виховання.

4. Психопатологічний вид девіантної поведінки - ґрунтується на психопатологічних симптомах та синдромах - це прояви тих чи інших психічних порушень та захворювань.

5. Поведінка, що ґрунтується на суперцінностях - це виявлення обдарованості, таланту, геніальності в якійсь сфері діяльності, які виходять за рамки звичайного, нормального сприйняття.

Зовнішніми формами прояву девіантної поведінки є:

- Демонстративні прояви: постійне бажання бути в центрі уваги, «вразити» оточуючих; швидкоплинна змінюваність емоційних станів (настроїв); яскравість емоцій та емоційних проявів; гнучкість, гарна пристосовуваність; комунікативність; розвиненість інтуїції; вразливість, навіюваність, залежність від впливу соціуму; егоцентризм (трактування ситуацій, виходячи з власних потреб); артистичність, здатність до перевтілювання; потреба постійно отримувати соціальне заохочення.
- Депресивні прояви: перевага негативних емоцій; знижений тон переживань та демонстрації емоці ; всеохоплююче почуття нудьги та туги; зниження сили інтересів та вражень; тілесна в'ялість, коливання ваги; погіршення самопочуття (зниження апетиту, втрата ваги, безсоння тощо) загострення соматичних захворювань (головний біль, втомлюваність, сонливість тощо); неакуратне та байдуже ставлення до свого зовнішнього вигляду; постійне почуття самотності, непотрібності, провини та печалі;

зменшення контактів, ізоляція від друзів та сім'ї; порушення увги, що впливає на якість виконання роботи; роздуми про смерть.

- Агресивні прояви: поведінка базується на неконтрольованих спонуканнях, потягах; логічна оцінка вчинків не береться до уваги; погіршення самоконтролю; імпульсивність; запальність; впертість; почуття суперництва; яскраві прояви гніву, жорстокості, асоціальних вчинків; конфліктність; егоцентризм (людина задовольняє лише свої потреби та інтереси); підвищена збудливість, що призводить до частих скандалів та рукоприкладства.

Значними симптомами порушень поведінки вчені визнають наявність таких рис психічної незрілості: залежність від чужої думки та ситуації, нездатність активно впливати на неї, слабкість реакції на критику, невираженість власних вольових установок, слабкість самоконтролю, саморегуляції, поєднання інфантильності з афективною збудливістю, стійкий психологічний бар'єр з дорослими.

Причини виникнення девіантної поведінки особистості відбувається під впливом несприятливих соціально-економічних, політичних чинників та визначається біологічними, індивідуально-психологічними, соціальними, педагогічними причинами.

Пошуки причин підліткової агресії вказують на те, що не можна списувати це явище тільки на гормональну перебудову дитячого організму. Е. Волянська, В. Пилипенко, О. Сапелкіна серед факторів, що спричиняють підліткову агресію, визначають, по-перше, сімейні фактори (конфліктність, неадекватний стиль виховання, недостатня близькість між батьками та дітьми); по-друге, наявність ціннісних стандартів агресивної поведінки як елементу підліткової субкультури; по-третє, вплив засобів масової інформації.

Протягом всього підліткового періоду спостерігається чітко виражена динаміка агресивності: особливо швидкими темпами з віком зростає негативізм. У ході дорослішання у підлітків все сильніше виявляється вербальна агресія. Найагресивнішими є 10-11-річні підлітки-хлопчики, у яких переважає фізична агресія. З віком у них спостерігається згасання фізичної

агресії, а у дівчаток, навпаки, зростання цієї форми агресивності. При спаді непрямої агресії у хлопчиків, наявним є значне збільшення її у дівчаток. У 12-13 років відбувається зниження вербальної агресії у хлопчиків, при постійному наростанні цієї агресії у дівчаток. До 14-15 років у хлопчиків так само відбувається сплеск вербальної агресії. Негативізм значно сильніше виявляється у хлопчиків, ніж у дівчаток, на всіх вікових періодах підліткового віку.

Існує безліч теоретичних обгрунтувань виникнення агресії, її природи і факторів, що впливають на її прояви, але всі вони підпадають під наступні чотири категорії, а саме:

1) вроджені особливості та задатки;

2) потреби, що активізуються зовнішніми стимулами;

3) пізнавальні та емоційні процеси;

4) актуальні соціальні умови, що поєднані із попереднім навчанням.

Не можна залишати поза увагою і ситуативні фактори, які теж певною мірою впливають на виникнення агресії:

– оцінка іншими людьми - встановлено, що присутність інших людей вже сама по собі може або посилювати, або гальмувати агресію;

– навмисність агресії - існує точка зору, що для початку агресії нерідко буває достатньо знати, що інша людина має ворожі наміри, хоча безпосередньо акту агресії не було;

– сприйняття агресії - поширення відео і телепрограм із сюжетами насильства роблять людину більш агресивною і жорстокою;

– бажання помсти - як уже зазначалося, часто агресія може виникнути як відповідна реакція на поведінку оточуючих, тобто як акт помсти за щось.

Слід також згадати й організаційні фактори, що впливають на появу агресивної поведінки у закладах освіти. Сюди належать такі особливості, як рівень уваги адміністрації закладу до проблеми насильства серед молоді, домінування суто навчальних цілей над проблемами особистісного розвитку людини, рівень розвитку системи супервізорства (західний аналог кураторства),

за якої у шкільне життя впроваджуються норми, які є толерантними до третирування або інших форм насильства.

В основі формування девіантної поведінки лежить взаємодія біологічних чинників та факторів оточуючого середовища.

Біологічні фактори ризику:

– генетичний ризик – при цьому не доведено, що існує імовірність передачі девіантної поведінки через ген, мається на увазі передача конституціонально-типологічних рис;

– гормональні фактори – наприклад, андрогени статевих залоз хлопчиків-підлітків пов’язані з агресивно-деструктивною поведінкою;

– нейрохімічні чинники – зміни в норадренергічних і допамінових нейротрансмітерних системах, які на цьому рівні «відповідають» за поведінку;

– нейрофізіологічна реактивність – за девіантної поведінки реактивність вегетативної нервової системи знижена.

Соціальні стресові фактори:

– сімейні фактори – психічні захворювання батьків, алкоголізм, наркоманія; стійкі та тяжкі проблеми в стосунках між батьками, а також жорстокість і недбалість; імпульсивно-агресивний стиль поведінки в родині;

– вплив малої референтної групи, особливо з асоціальними формами поведінки;

– економічні негаразди, проблема зайнятості тощо.

Але, як свідчать численні дослідження, наявність перелічених чинників не є фатумом, тобто не обов’язково призводить до формування девіантної поведінки. Так, у підлітковому віці можуть бути і шляхи позитивного розвитку, відхід від попередньої девіантної поведінки. Це може бути пов’язане з позитивним впливом на особу значущих для неї людей, зміною товариства, вибором позитивного партнерства, високим інтелектом, здатністю до тривалого перебування в одному колективі (у школі, на роботі) тощо. Усе це становить так звані «захисні» фактори, які запобігають поглибленню девіантної поведінки та її фіксації.

Типовими проявами девіантної поведінки у дітей і підлітків є демонстрація, агресія, виклик, систематичне відхилення від навчання чи трудової діяльності, втеча з дому і бродяжництво, пияцтво і алкоголізм, наркотизація, антигромадські дії, спроби суїциду та ін.

Девіант – особа, яка не дотримується визнаних у даному суспільстві норм та правил поведінки. Відповідно поведінка такої особи називається девіантною.

Девіації – недотримання або порушення особою норм і правил поведінки визнаних у даному суспільстві (від лат. сіеуіайо – відхід з дороги, збочення з правильного шляху) і вживається у різних галузях науки – фізиці, хімії, біології, радіотехніці, психології, соціології та ін. [15].

Дослідженню різних аспектів девіантної поведінки, чинників її виникнення присвячені праці багатьох науковців, таких як: О. Безпалько, І. Звєрєва, А. Капська, Г. Каплан, В. Оржеховська, В. Співак, С. Харченко, М. Фіцула та ін.

Незважаючи на те, що темі девіантної поведінки присвячено чималу кількість робіт науковців, єдиного загально прийнятого визначення терміна «девіантна поведінка» немає. Це пов’язано з тим, що на думку одних вчених, говорячи про девіантну поведінку, мова має йти про всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, на думку других наголос варто ставити лише на різних видах соціальної патології, а треті вважають, що девіантною поведінкою є порушення правових норм. Такі розбіжності у поглядах пояснюються сферою наукової діяльності тих чи інших дослідників, адже термін «девіантна поведінка» зустрічається не лише у педагогічній, але ще й у медичній, психологічній та юридичній науках. У медичній літературі девіантна поведінка трактується як відхилення від загальноприйнятих в даному суспільстві міжособистісних відносин: дій, вчинків, висловлювань, які здійснюються як у стані психічного здоров’я, так і в різних формах нервово-психічної патології. В психологічній літературі девіантною поведінкою називають поведінку, яка відхиляється від соціально-психологічних та

моральних норм, або виявляється в їх порушенні та нанесенні шкоди суспільному добробуту, оточенню або власне собі [8, 255].

Проте, незважаючи на певні розбіжності у визначеннях, головним критерієм девіацій вважають порушення норм, прийнятих у суспільстві. Відомо, що кожному суспільству притаманна своя система цінностей та норм, які містять вимоги до поведінки та громадські обов'язки членів цього суспільства. Нам відомо, що норми являють собою ідеальні зразки (шаблони), рекомендації (що люди повинні говорити, думати, відчувати і робити в конкретних ситуаціях). Деякі норми прописані в законах та правилах, інші – існують у вигляді традицій, вірувань чи сімейних, професійних, суспільних регламентацій [5, 7].

Для характеристики девіантної та делінквентної поведінки насамперед необхідно врахувати вікові та фізіологічні зміни, які відбуваються в підлітковому та юнацькому віці.

У підлітковому віці проходить становлення свідомості та самосвідомості, виникає потреба в самоствердженні, формується комплексна система уявлень про себе у процесі міжособистісної взаємодії, формується самооцінка, яка є базисом в подальшому розвитку особистості. При цьому важливо зауважити, що у разі виникнення відхилень самооцінки, це може призвести до порушення правових та моральних норм у вигляді девіантної чи деліквідної поведінки, іноді вчинення злочину. У юнацькому віці відбуваються важливі функціональні зміни, пов'язані із завершенням - формування когнітивних якостей та становленням світогляду і ідеалів з виробленням індивідуально когнітивного стилю. У даний період характерна авантюрна поведінка, актуальність сьогодення «тут і зараз», ідеалізація, схильність до експериментів, юнацький максималізм, досить часто спостерігається бунтарство та критика і лояльність до поведінкових відхилень. Зауважимо, що юність не є сталим періодом онтогенезу, тому можливі різні індивідуальні варіанти розвитку, як в позитивному контексті, так і в негативному, особливо в період військового стану.

Зазвичай, дані вікові періоди вважаються віком «проблеми батьків і дітей», що призводить до кризи в юнацькому віці. Як зазначає В. Поліщук відбувається утворення симптомокомплексів (набір особистісних якостей), їх

місце в структурі особистості конкретного віку та їх вікова динаміка. Автор виявляє таку структуру симптомів кризи, що відбувається до 23 років:

1. Позитивні:

1) типові: гордість за власні досягнення, навички самооцінки, уміння самоконтролю, переживання власних успіхів чи невдач, прагнення до самостійності, старанність, оптимізм;

2) супутні: вміння співпрацювати, домагання ролі дорослого, організованість, відповідальність, наполегливість.

2. Негативні:

1) типові: дратівливість, хитрість, індивідуалізм, пристосовництво, зарозумілість, заздрість, корисливість;

2) супутні: недбалість, зухвалість, байдужість, лихослів'я [8, 153]

Досить часто симптоми кризи породжують девіантну та делінквентну поведінку, при цьому проблематика такої поведінки та її корекції набуває надзвичайної важливості у суспільних науках.

Також зазначимо, що симптоматика кризи, яка проявляється негативними вираженнями зі сторони дезадаптаційної поведінки в неповнолітніх, досить часто призводить до конфліктів та протиправної поведінки. На внутрішньо-особистістному рівні прояви дезадаптації проявляються заниженою або завищеною самооцінкою, низьким рівнем саморегуляції, підвищеною конфліктністю, низьким розвитком організаційних та комунікативних вмінь та навичок, низьким рівнем відповідальності, когнітивними викривленнями реальності, претензивністю та негативним ставленням до оточуючих і суспільства загалом, егоцентризмом, негативними внутрішніми установками відносно соціальних вимог та супроводжується протестною поведінкою.

Також спостерігаються та фіксуються неправдиві відомості (обман), самопошкодження, випадкові статеві зв'язки, графіті з негативним контекстом,

субкультуральні девіації (сленг, шрамування). У соціальній взаємодії це проявляється агресивною поведінкою, прогулами або відмовою від навчання, втечею з дому та бродяжництвом.

У перекладі з латинської «девіація» означає відхилення. Початковим для розуміння сутності девіантної поведінки є поняття «норма». Соціальні норми – це засновані на цінностях правила поведінки, очікування і стандарти, які регулюють дії та вчинки людей, соціальних груп, зміцнюючи стабільність та єдність суспільства. Норми втілюються в юридичних законах, моралі, етикеті. Вихід за ці норми розцінюється суспільством як девіантна поведінка. У більшості випадків вона підлягає соціальним санкціям – від суспільного осуду до кримінального покарання [4, 10].

Підлітки належать до групи підвищеного ризику, оскільки перебіг вікової кризи, знецінення фігур дорослих, перебудова Я-концепції, поява нових суперечностей, обумовлених механізмами соціального контролю, загострюють появу негативних форм поведінки [13, 5.]

Накопичення соціальних проблем і труднощів досить часто призводить до різкого зниження успішності в навчальному процесі, постійних конфліктів у взаємодії з дорослими, аморальної сексуальної поведінки та ін.

Як зазначає Р. Андрусишин, суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від вимог норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення процесу взаємодії особистості та суспільства. В основі відхилень у поведінці переважно лежить конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, помилки виховання, життєві невдачі та прорахунки (5, 15-16.).

З позиції представників психологічного підходу (З. Фройд, Й. Брейер, А. Адлер, К. Юнг та ін.) девіантна поведінка зумовлена психічними відхиленнями особистості та наявністю різних комплексів. З. Фройд досліджував девіантну поведінки через призму психічних структур та концепції власної теорії. Даний підхід розглядає девіантну поведінку у зв'язку з внутрішньо-особистісним конфліктом, деструкцією і саморуйнуванням особистості. Відповідно до нього

особа з девіантною поведінкою несвідомо або усвідомлено прагне до руйнування самоцінності, унікальності та заборони на реалізацію власних задатків. К.Юнг пов'язував девіантну поведінку з позиції домінування архетипів, як універсальних символічних образів та комплексів.

Біологічний підхід (Ч. Ломброзо, У. Шелдон та ін.) характеризується певними фізичними особливостями особи, він спрямований на вивчення впливу генетичних і нейрофізіологічних факторів формування та проявів відповідної поведінки. Ч.Ломброзо розробив тип «природженого злочинця» за фізіологічними ознаками (рисами обличчя, зморшками, формою черепа) і за психологічними властивостями (нечутливість до болю та ін.). Дослідження Ч. Ломброзо лягли в основу створеного ним детектора брехні. У. Шелдон обгрунтовував зв'язок між темпераментом, фізичною будовою людини та формами поведінки.

За визначенням О. Барабаш, делінквентна поведінка - це поведінка, за якої неповнолітні здійснюють «протиправні вчинки», які мають зовнішні ознаки «правопорушень», але за які вони не можуть нести юридичну відповідальність, оскільки у них не настав стан юридичної «дієздатності». Суб'єктами делінквентної поведінки є особи молодого віку, що пояснюється психофізіологічними змінами в їхньому організмі [7, 65].

Як зауважує В. Кузьменко, до девіантної поведінки, вживаються слова, що викликають явно негативні асоціації: девіант, адикт, асоціальна і антисоціальна поведінка тощо. Разом з тим у роботі з конкретною особистістю необхідно свідомо уникати використання термінів з нищівним відтінком, а також навішування ярликів. Слід пам'ятати, що, по перше, поведінкові проблеми надзвичайно широко поширені. По-друге, межі відхильної поведінки часто досить важко визначити. Зміни в суспільстві призводять до зміни норм, а отже, і видів поведінкових девіацій. Але самі норми й відхилення від них є невід'ємною частиною будь-якої соціальної системи. Отже, на соціальному рівні відхильна поведінка - це тільки одна з можливих форм взаємовідносин між суспільством і особистістю [3, 40-41].

1.2 Психологічні причини девіантної поведінки у підліткову віці

Підлітковий вік - це найбільш важкий і складний з усіх вікових періодів, що представляє собою період становлення особистості. Цей вік характеризується наявністю самих різноманітних психологічних проблем і труднощів, які найчастіше витісняються у зв'язку зі страхом усвідомлення. Тривожним симптомом є зростання числа підлітків з девіантною поведінкою, що проявляється в асоціальних, конфліктних та агресивних вчинках, відсутності інтересу до навчання, адиктивних тенденцій і т. д.

Проявами девіантної поведінки у підлітків цікавилось багато дослідників, які досліджували її з різних позицій.

Психологічні особливості підлітків з девіантною поведінкою:

1. Проблеми з комунікацією: Підлітки з девіантною поведінкою часто відчувають труднощі у встановленні та підтримці соціальних контактів. Вони можуть бути агресивними, замкнутими або маніпулятивними у спілкуванні з оточуючими.
2. Низька толерантність до фрустрації: Вони можуть швидко втрачати самоконтроль у ситуаціях невдачі або розчарування, реагуючи агресією або іншими деструктивними способами.
3. Відсутність довгострокових цілей: Підлітки з девіантною поведінкою часто не мають чітких планів на майбутнє і не бачать сенсу в навчанні та праці.
4. Схильність до ризикованої поведінки: Вони часто шукають гострих відчуттів і готові ризикувати своїм здоров'ям і життям.
5. Проблеми з дотриманням правил: Підлітки з девіантною поведінкою часто ігнорують правила і норми поведінки, що призводить до конфліктів з оточуючими.

РОЗДІЛ 2.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВОД ПІДЛІТКІВ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

2.1. Дистанційне навчання як соціально-психологічний феномен

Однією з основних методологічних проблем актуального дослідження є визначення термінів «дистанційна освіта» та «дистанційне навчання». На побутовому рівні ці поняття переважно вживають як синонімічні, проте науковці їх розрізняють. Зокрема, Л. Гаврілова пояснює дистанційну освіту як результат дистанційного навчання [16].

Є значні мінуси дистанційного навчання в педагогічному аспекті:

1. Складнощі в оцінюванні знань: Оцінка знань учнів в онлайн-форматі має свої особливості і вимагає розробки нових підходів.
2. Відсутність можливості індивідуальної роботи з кожним учнем: У великих класах вчителю може бути складно забезпечити індивідуальний підхід до кожного учня.
3. Нові виклики для вчителів: Вчителі змушені освоювати нові технології, адаптувати навчальні програми до онлайн-формату, забезпечувати ефективну взаємодію з учнями на відстані.

Незважаючи на ці труднощі, дистанційне навчання має і свої переваги:

1. Гнучкий графік: Учні можуть самостійно планувати свій навчальний час.
2. Доступ до великої кількості інформації: Інтернет надає необмежений доступ до навчальних матеріалів.
3. Розвиток самостійності: Дистанційне навчання розвиває у учнів самостійність і відповідальність.

Основою дистанційного навчання є самостійна робота здобувача освіти Н. Кучеренко на основі аналізу теоретичних джерел виокремлює основні складові досліджуваного явища:

1) використання інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення педагогічних цілей і завдань;

2) можливість синхронної та асинхронної реалізації процесу;

3) наявність традиційних і специфічних організаційних форм, зміст, цілі, засоби навчання, методи;

4) суб'єкт-суб'єктний характер навчання [16];

Взагалі використання сучасних інформаційних технологій є ключовою характеристикою дистанційного навчання. Технологічний аспект означеного процесу дозволяє виконати низку завдань:

1) збільшення кількісного і якісного складу аудиторії слухачів курсу;

2) зростання економічності освітнього процесу;

3) оптимізація доступу до інформаційних джерел;

4) підвищення якості й обсягу самостійної роботи здобувачів освіти;

5) організація інтегрованого освітнього середовища навчального закладу.

На думку М. Смульсон, дистанційне навчання передбачає діяльність, суб'єкт якої здійснює учіння та одночасно управляє процесом власного навчання. У цьому контексті феномен готовності до дистанційної освіти варто розглядати як здатність до управління, що передбачає фіксацію у свідомості відповідного проєкту та плану його реалізації. Оцінювання готовності до дистанційного навчання відбувається на основі визначених критеріїв [2].

В. Прибилова виокремлює низку позитивних рис дистанційного навчання, порівнюючи його з традиційною освітою:

1) формування глобального освітнього простору;

2) вибір оптимального темпу й тривалості навчального процесу;

3) можливість безвідривного навчання, що визначає ефективне поєднання професійної діяльності й освіти;

4) велика кількість інформаційних джерел;

5) забезпечення швидкої комунікації учасників навчального процесу;

6) зростання концентрації викладання навчального матеріалу;

7) підвищення цифрової грамотності здобувачів;

8) забезпечення рівних освітніх прав;

9) подолання труднощів навчальної комунікації, що виникають у безпосередній взаємодії;

10) зростання творчих можливостей педагогічного процесу [10];

Водночас дослідниця застерігає від необгрунтованого оптимізму і виділяє низку проблем реалізації дистанційного навчання в умовах вищої школи:

1) відсутність особистого спілкування між суб'єктами освіти, що заважає ефективній соціалізації;

2) низька навчальна мотивація здобувачів;

3) проблеми практичної підготовки студентів;

4) технічні проблеми - доступ до інтернету, наявність комп'ютерного і програмного забезпечення;

5) необхідність фінансових витрат для початкової організації дистанційної освіти [14]

Ю. Машбиць виділяє кілька основних психологічних механізмів дистанційного навчання, а саме: зворотного зв'язку, довизначення здобувачем педагогічної задачі, динамічного розподілу функцій управління між учасниками навчального процесу, що передбачає перехід оцінювання й контролю в самооцінювання і самоконтроль [2]

Повноцінна реалізація цих механізмів часто вимагає значних зусиль від педагогів, проте є запорукою підвищення ефективності дистанційного навчання.

Організація дистанційного навчання має враховувати такі аспекти:

1) визначення мети і бажаних результатів курсу й окремих занять;

2) вивчення особливостей і можливостей здобувачів освіти, що передбачає аналіз продуктів діяльності, спостереження, тестування навчальних досягнень і психологічної структури особистості;

3) вивчення особливостей і можливостей викладача, що передбачає використання методів, описаних у попередньому пункті, а також самоаналізу;

4) визначення часових ресурсів занять;

5) вивчення матеріальних ресурсів проведення занять;

6) визначення конкретних методів проведення занять;

7) опис запланованих форм роботи;

8) прогнозування можливих труднощів освітнього процесу та шляхів їх подолання;

9) фіксування форм контролю досягнень здобувачів;

10) визначення форм і методів роботи для здобувачів освіти, які тимчасово не мають технічної й емоційної можливості перебувати на заняттях через воєнні дії.

Усі перераховані пункти планування мають реалізовуватися з позиції принципу індивідуалізації та вивчення конкретних життєвих обставин здобувачів. При цьому важливо відходити від такого планування, коли опертя відбувається лише на офіційні документи -освітні та робочі навчальні програми. План дистанційного курсу має бути чіткою «дорожньою мапою», що допомагає ефективно реалізовувати діяльність педагога, а не формальною «відпискою». Такі міркування відповідають основним теоретичним положенням проєктувально-технологічної парадигми розвитку інтелекту М. Смульсон. Описані положення особливо актуалізуються в умовах війни, коли рівень вираження емоційних, комунікативних проблем, когнітивних викривлень сприймання інформації суттєво зростає, тож урахування цих процесів є обов'язковим для підвищення ефективності дистанційного навчання. Окремо варто наголосити на психологічних аспектах здобувача, які необхідно враховувати в процесі планування дистанційного навчання:

1) загальні вікові особливості - основні психологічні та біологічні новоутворення студентів, специфіка провідної діяльності, актуальність проявів нормативної кризи;

2) рівень успішності - зміст цього пункту не має обмежуватися інформацією проформальне оцінювання, а відображати зміст і розподіл інтересів, активність у процесі засвоєння різних навчальних дисциплін, громадську позицію здобувачів освіти;

3) індивідуальні відмінності - тип і властивості темпераменту, риси й акцентуації характеру, структура та рівні розвитку здібностей;

4) соціально-психологічні характеристики особистості - рівень комунікативності, авторитет і престиж у групі, можливі комунікативні бар'єри, зміст офіційного та неофіційного статусів;

5) специфіка емоційно-вольової сфери особистості (стресостійкість, рівень самоконтролю, домінантний настрій, актуалізація вольових зусиль), що особливо актуально в умовах війни;

6) загальний рівень інтелектуального розвитку та окремих розумових операцій.

Вивчення і формування готовності здобувачів освіти до дистанційного навчання в умовах війни. На нашу думку, реалізація цього завдання передбачає спрямованість на такі компоненти:

1) мотиваційний - наявність спонук до оволодіння знаннями, здобуття майбутньої професії у складних життєвих обставинах;

2) когнітивний - наявність інформаційної підготовки та сформованості мисленнєвих структур, що є основою ефективного дистанційного навчання;

3) операційно-діяльнісний - сформованість конкретних навчальних дій дистанційного навчання, рівень самоконтролю і вольового зусилля при досягненні навчальних цілей;

4) рефлексивний - рівень розвитку самоаналізу власних успіхів в умовах дистанційної освіти.

Виділення структури готовності до дистанційного навчання допомагає більш ефективно дібрати методи діагностики та розвитку описаних складових.

Стимулювання мотиваційної складової навчання. Доцільним є використання спеціальних вправ, спрямованих на формування пізнавальних і

професійних інтересів здобувачів, зміну ставлення до навчальної й життєвої ситуацій з емоційного на раціональне. Такі вправи можуть бути реалізовані як у груповій, так й індивідуальній формах залежно від результатів попереднього вивчення особистості здобувачів. Ефективність використання мотиваційних вправ підтверджується відповідними експериментальними дослідженнями [9]

Формування ефективного комунікативного середовища дистанційного курсу.

В умовах війни реалізація означеного завдання пов'язана з такими діями:

1) створення мережевих робочих груп, що уможливлюють ефективне й мобільне обговорення робочих питань;

2) максимальна доброзичливість і толерантність викладача, що не відображається на зниженні вимог до успішності;

3) активізація дискусійних форм роботи, що стимулюють міжособистісну комунікацію й соціалізацію студентів;

4) надання переваги мультимедійному спілкуванню порівняно зі знаково-текстовими формами;

5) гармонійне поєднання офіційних і неофіційних елементів комунікації, що має базуватися на зосередженості спілкування на тематиці заняття;

6) регулювання напруженості й конфліктів між здобувачами, що пов'язано з нестабільним емоційним станом;

7) регулювання напруженості й конфліктів між викладачами й студентами.

Дотримання педагогічної гнучкості при реалізації дистанційного курсу. Воєнний період - час для толерантного ставлення та модернізації освіти. Дотримання всіх протокольних процедур може шкідливо позначитися на ефективності й мотивації здобувачів освіти. При цьому викладач має пам'ятати про необхідність досягнення всіх освітніх цілей. Тобто педагогічна гнучкість має бути спрямована на індивідуалізацію використаних форм роботи, спрощення системи відпрацювань, водночас недопустимими є прояви професійної халатності, що пояснюються воєнним станом.

Формування рефлексії здобувачів дистанційної освіти. У цьому контексті актуальним є використання вербальних самозвітів, де здобувачі фіксують свою успішність і труднощі, що виникають у процесі навчання. В умовах воєнних дій у рефлексивних звітах доцільно зазначати інформацію про власний емоційний стан. Дані звітів мають ураховуватися викладачем при подальшій реалізації освітнього курсу.

Комплекс заходів, спрямованих на збереження психічного здоров'я учасників освітнього процесу. Реалізація цього завдання передбачає залучення кваліфікованих психологів і медиків. Водночас варто пам'ятати про неприпустимість психологічної допомоги у воєнний час «мирними методами», що можуть лише дестабілізувати психічний стан. Тобто фахівці мають пройти спеціалізовані курси, що допоможуть надавати ефективну. онлайн-підтримку в умовах війни.

У результаті проведеного теоретичного дослідження проблеми психологічних умов дистанційного навчання можна сформулювати низку узагальнень. Запорукою ефективності такого навчання є чітке планування діяльності, що враховує не лише формальні показники, а й психологічні особливості учасників процесу. Важливим є вивчення і формування готовності здобувачів освіти і викладачів до дистанційного навчання в умовах війни. Ключовими психологічними умовами дистанційного навчання є стимулювання мотивації і формування рефлексії здобувачів освіти. Створення ефективного комунікативного середовища дистанційного курсу забезпечує ефективну реалізацію зворотного зв'язку й процесу управління навчанням. В умовах війни особливо актуальними є реалізація педагогічної гнучкості викладача й збереження психічного здоров'я учасників освітнього процесу. Подальші перспективи досліджень проблеми вбачаємо в експериментальній перевірці сформульованих теоретичних положень стосовно психологічних умов дистанційного навчання під час війни.

Дистанційне навчання – це складний і багатогранний феномен, який потребує детального вивчення. Розуміння його соціальних, психологічних та

педагогічних аспектів дозволить розробити ефективні стратегії для подолання проблем і максимального використання переваг цього формату навчання.

Учні, які успішно адаптувалися до дистанційного навчання, зазвичай демонструють ряд специфічних психологічних особливостей, які допомагають їм ефективно працювати в нових умовах.

2.2 Вплив соціальних і психологічних чинників на формування девіантної поведінки під час дистанційного навчання

Підлітковий вік за своєю природою і психофізіологічними характеристиками є одним із найскладніших періодів у житті людини. Перебіг кризових реакцій підлітків ускладнюється різноманітними відхиленнями в особистісному і поведінковому розвитку. Одним із таких негативних явищ є поява девіантної поведінки. Девіантність підлітків належить до найважливіших показників, що характеризують економічне, соціальне й етичне благополуччя суспільства. До чинників, що впливають на підвищення девіантності школярів, відносять перевантаження дітей навчальними заняттями, авторитарний стиль взаємин педагога і учнів, гіподинамію та ін. Важливою соціально-психологічною особливістю є те, що підліток шукає свій тип взаємовідносин, тому важливу роль в його житті починають відігравати взаємостосунки з ровесниками. Відсутність таких стосунків переживається дуже болісно. Тому через нерозуміння, страх бути відторгненим, самоствердження у девіантних референтних групах, проживання власного життя у віртуальному світі, обмеженість у дружбі і спілкуванні з однолітками і дорослими.підлітокчастопереживаєпочуття самотності. Саме розгляд девіантної поведінки підлітків через призму самотності є важливим для психологічної науки і практики. [6].

Перехід на дистанційне навчання, хоч і мав свої переваги, також відкрив нові виклики, зокрема, пов’язані з формуванням девіантної поведінки учнів. Цей процес значною мірою залежить від комплексу соціальних та

психологічних факторів, які взаємодіють між собою.

Соціальні чинники

- Ізоляція та самотність: Відсутність прямого контакту з однолітками та вчителями може призвести до почуття ізоляції та самотності, що, в свою чергу, провокує деструктивні форми поведінки.
- Відсутність контролю: В умовах дистанційного навчання складніше контролювати поведінку учня, що може спонукати його до порушення дисципліни.
- Неформальна атмосфера: Домашнє середовище часто сприймається як менш формальне, ніж шкільне, що може призвести до зниження мотивації до навчання та порушення правил.
- Вплив родини: Сімейні проблеми, конфлікти, а також недостатня підтримка з боку батьків можуть негативно впливати на поведінку дитини під час дистанційного навчання.
- Кібербулінг: Віртуальний простір створює додаткові можливості для прояву агресії та кібербулінгу, що може завдати значної шкоди психічному здоров'ю учня.

Психологічні чинники

- Стрес і тривога: Перехід на новий формат навчання, невизначеність щодо майбутнього, а також підвищені вимоги можуть викликати у дітей стрес і тривогу, що може проявлятися у формі девіантної поведінки.
- Низька мотивація: Відсутність зовнішньої мотивації (наприклад, оцінок, схвалення вчителя) може призвести до зниження мотивації до навчання та прояву апатії.
- Проблеми з концентрацією уваги: Відволікаючі фактори в домашньому середовищі можуть ускладнювати концентрацію уваги на навчальному матеріалі, що може призвести до нудьги та бажання знайти інші, більш цікаві заняття.
- Труднощі з самоорганізацією: Не всі учні здатні самостійно організувати свій навчальний процес, що може призвести до прокрастинації та

невиконання завдань.

- Порушення сну та режиму дня: Недотримання режиму дня, порушення сну можуть негативно впливати на емоційний стан дитини та її здатність до навчання.

Формування девіантної поведінки під час дистанційного навчання – це комплексна проблема, яка потребує спільних зусиль з боку педагогів, психологів, батьків та самих учнів. Створення сприятливої атмосфери (тихе, освітлене місце з необхідними технічними засобами); підтримка контакту (регулярний зв'язок з учителями та однолітками допоможе відчувати себе частиною навчального процесу); розробка індивідуального плану навчання (за потреби що б підвищити мотивацію); психологічна підтримка (у разі виникнення проблем зі здоров'ям або поведінкою важливо звернутися за допомогою до психолога); необхідно проводити роз'яснювальну роботу серед учнів щодо небезпеки кібербулінгу та навчати їх безпечної поведінки в Інтернеті. Всі ці аспекти дозволять мінімізувати ризики виникнення девіантних проявів.

Особливості девіантної поведінки в умовах дистанційного навчання:

- Збільшення кількості кібербулінгу та онлайн-агресії: Віртуальний простір створює анонімність, що провокує до прояву агресії та жорстокості.
- Посилення проблем з саморегуляцією: Відсутність зовнішнього контролю ускладнює для підлітків дотримання режиму дня, виконання завдань і контроль емоцій.
- Складнощі в побудові соціальних зв'язків: Відсутність живого спілкування може призвести до погіршення соціальних навичок і почуття самотності.
- Збільшення часу, проведеного за комп'ютером: Це може призвести до розвитку залежностей від гаджетів і інтернету.

Крім особистісних якостей, на успішність адаптації до дистанційного навчання впливають і зовнішні фактори:

- Підтримка сім’ї: Сприятлива домашня атмосфера, допомога батьків у організації навчального процесу.
- Якісне технічне забезпечення: Наявність необхідної техніки та стабільний інтернет-зв’язок.
- Професіоналізм вчителів: Здатність вчителів організувати ефективний навчальний процес в онлайн-форматі, надати необхідну підтримку учням.

Важливо розуміти, що ці особливості є взаємопов’язаними і можуть змінюватися з часом. Наприклад, учень, який спочатку відчував труднощі з самоорганізацією, може з часом розвинути цю навичку завдяки регулярним тренуванням і підтримці. Виявлення цих особливостей учнів дозволяє педагогам розробляти індивідуальні підходи до навчання, а самим учням – усвідомити свої сильні сторони та працювати над їхнім розвитком.

2.3. Принципи та методи психологічного супроводу підлітків з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання

Принципи психологічного супроводу:

1. Індивідуальний підхід

Індивідуальна підхід до кожної дитини є ефективним методом психологічного супроводу дітей з труднощами. Він дозволяє виявити та розвинути потенціал дитини, створити оптимальні умови для її навчання та розвитку, а також підтримати її емоційний стан та самореалізацію. Під час індивідуальної роботи з дитиною, психолог зосереджується на розумінні її потреб та індивідуальних можливостей. Це означає прислуховуватися до її емоційних, когнітивних та поведінкових реакцій, враховувати її інтереси, схильності та сильні сторони. Застосування різноманітних методик та підходів допомагає психологу побудувати довірливі стосунки з дитиною та виявити її потенціал.

2. Співпраця з родиною

Одним з важливих принципів супроводу є організація роботи з батьками. Без тісного та систематичного зв'язку з родиною неможливо досягти успішного результату. Батьки можуть спостерігати за поведінкою підлітка вдома і повідомляти про зміни психологу, а також допомогти втілювати рекомендації психолога в повсякденне життя підлітка. Робота з родиною допомагає змінити сімейні взаємини, що сприяє позитивним змінам у поведінці підлітка, так як батьки можуть забезпечити підлітку емоційну підтримку та мотивацію до змін.

3. Конфіденційність

Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя і життєвих обставин. Коли підлітки відчувають себе в безпеці, вони готові ділитися своїми думками та переживаннями. Це дозволяє психологу краще зрозуміти причини девіантної поведінки та розробити ефективні стратегії допомоги. Саме довіра та впевненість у тому, що їхні слова не будуть розголошені, мотивує підлітків активно співпрацювати з психологом і докладати зусиль для подолання своїх проблем.

4. Позитивне підкріплення

Позитивне підкріплення – це один з успішних виховних прийомів, за допомогою якого ви можете стимулювати той тип поведінки, який хочете прищепити вашій дитині. Відповідно, при використанні позитивного підкріплення забороняється в будь-якій формі підвищувати голос на дитину, ображати її, погрожувати, карати, соромити, принижувати або змушувати відчувати себе винною. Акцент на позитивних якостях підлітка та досягненнях допомагає підвищити його самооцінку та мотивацію до змін. Похвала та визнання досягнень допомагають підлітку відчути свою цінність і віру в себе. Визначте конкретні дії та хваліть і нагороджуйте підлітка відразу після бажаної дії.

Методи психологічного супроводу:

1. Когнітивно-поведінкова терапія

Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) є одним з найбільш дієвих підходів у терапії психологічних труднощів у дітей та підлітків. Суть терапії полягає в тому, щоб виявити та трансформувати негативні переконання, які можуть бути автоматичними і часто непомітними для самої дитини. Наприклад, дитина яка має проблеми з навчанням , може вважати себе «нездатною» або "гіршою за інших" , що поступово посилює низьку самооцінку та поглиблює небажання навчатися. За допомогою КПТ терапевт допомагає їй усвідомити, що ці переконання є лише однією з точок зору, і разом з дитиною працює над заміною цих думок на більш конструктивні. Діти поступово вчаться розпізнавати такі "пастки мислення", що дозволяє їм знаходити баланс у сприйнятті себе й оточуючих.

Важливо зазначити, що ефективність КПТ у роботі з дітьми значною мірою залежить від того, наскільки цікаво і зрозуміло будуть подані методи. Терапія при дистанційному навчанні велючає в себе:

- різноманітні ігри, малювання, розповіді або інші активності, які залучають дитину, стимулюють її інтерес до процесу і роблять терапевтичний процес доступним;
- веедення щоденника думок і почуттів, тому що фіксація своїх думок і почуттів допомагає підлітку краще розуміти себе та виявляти закономірності між своїми думками, почуттями та поведінкою;
- техніки релаксації - навчання підлітків різним технікам релаксації (дихальні вправи, медитація) допомагає зменшити тривогу та стрес;
- допомога підлітку ідентифікувати та оскаржити негативні та ірраціональні думки, замінюючи їх більш реалістичними;
- навчання підлітків ефективним стратегіям вирішення проблем.

Терапія є ефективною при роботі з такими труднощами, як страхи, тривожність, проблеми з контролем гніву, депресивні стани, порушення харчової поведінки та інші. Вона може допомогти дітям, які зазнали травматичних ситуацій, і підліткам з низькою самооцінкою, а також учням, які страждають на шкільну тривожність. Під час терапії діти вчаться не уникати

складних емоцій, а розглядати їх як важливий сигнал. Наприклад, замість того, щоб уникати спілкування через страх, дитина вчиться аналізувати свої переконання та шукати підтримку, що значно зміцнює її соціальні навички та здатність до адаптації.

Основними факторами при дистанційному навчанні є те що, для кожного підлітка, програма терапії розробляється з урахуванням його конкретних проблем та потреб; підліток не просто пасивний слухач, а активний учасник терапевтичного процесу, він навчається самостійно аналізувати свої думки, почуття та поведінку; терапія спрямована на вирішення актуальних проблем, а не на аналіз минулого; залучення батьків до терапевтичного процесу є важливим для закріплення змін.

2. Арт-терапія

Заняття арт-терапією сприяють зняттю емоційного напруження, корекції механізмів психологічного захисту (демонстративності, негативізму, агресії), корекція тривожності, негативних установок та соціальних бар'єрів, розвитку відчуття власної значущості. Метод арт-терапії не має вікових обмежень у використанні, є засобом вільного самовираження та самопізнання.

Основними цілями арт-терапії в даному випадку виступають:

- дати соціально прийнятний вихід агресивності та іншим негативним почуттям підлітка;

- робота над малюнками, картинами, скульптурами є безпечним способом розрядити напругу. Неусвідомлювані внутрішні конфлікти і переживання часто легше висловити за допомогою зорових образів, ніж висловити в процесі вербальної корекції.

- опрацювати думки та почуття, які підліток звик пригнічувати.

Іноді невербальні засоби є єдино можливими для вираження та прояснення сильних переживань та переконань.

- розвинути почуття внутрішнього контролю тощо [26, 307].

Приклади арт-терапевтичних технік для дистанційного навчання

- музикотерапія - заснована на лікувальних впливах музики на

психологічний стан підлітка; існує також музична імпровізація працює за допомогою звуків тіла та предметів;

- психодрама - підлітки повторюють свої дії шляхом театралізації представляючи свої внутрішні процеси за допомогою сценічної дії;
- ліплення – дозволяє виразити гнів, агресію через створення різних фігур;
- ізотерапія – корекція за допомогою образотворчої діяльності;
- малювання мандал – сприяє розвитку концентрації та зняття тривоги;
- бібліотерапія – вплив читанням, що викликає позитивні емоції;
- створення колажів – дозволяє виразити свої емоції та бажання за допомогою зображень;
- пісочна терапія – поєднання невербальної форми психокорекції, де основний акцент робиться на творчому самовираженні підлітка вербальної.

Важливо, що підліток відчуває під час художньої діяльності, які нові переживання спалахують у ньому, які життєві процеси завдяки цьому в ньому спонукаються. І якщо при цьому підліток відчуває задоволення та радість, то це вже ключ до успіху.

Таким чином, девіантний підліток, займаючись творчою діяльністю, просувається шляхом власного розвитку, тим самим вивільняючи у собі творчі сили, які можуть допомогти йому у подоланні кризових ситуацій.

3. Рольові ігри

Рольова гра - це невелика п’єса, яка ставиться учнями. Як правило, в її основі лежить імпровізація. Її мета - інсценізувати незвичні для здобувачів ситуації та події юридичного характеру.

Рольові ігри сприяють кращому розумінню цих ситуацій, а також формуванню співучасті щодо тих, про кого йдеться у грі. Наприклад, у рольовій грі про грабіж, здобувачі, виконуючи роль жертви, набувають звичок ситуативно відчувати, що означає бути жертвою злочину.

Цей метод дозволяє:

- Розвивати емпатію: Приймаючи на себе різні ролі, підлітки навчаються розуміти почуття інших людей, ставити себе на їхнє місце.
- Моделювати реальні ситуації: Підлітки можуть відпрацьовувати різні сценарії, які викликають у них труднощі в реальному житті, наприклад, конфліктні ситуації, спілкування з однолітками, вираження емоцій.
- Розвивати навички взаємодії: Рольові ігри допомагають розвивати навички спілкування, ведення переговорів, вирішення конфліктів.
- Змінювати моделі поведінки: В безпечному середовищі рольової гри підлітки можуть експериментувати з різними варіантами поведінки і бачити, які наслідки вони можуть мати.
- Підвищувати самооцінку: Успішний досвід у рольовій грі допомагає підліткам повірити в свої сили і можливості.

Після рольової гри важливо, щоб здобувачі задумались над тим, що, відбулося, щоб вони усвідомили, що це не просто гра, а ще й урок життя. При плануванні рольової гри обов’язково треба залишити час у кінці для обговорення її мети і висновків.

Оскільки рольові ігри імітують реальне життя, вони повинні зачіпати проблеми, на які немає однозначної відповіді.

Наприклад: конфліктні ситуації в школі(спілкування з однолітками, відстоювання своїх прав); відносини з товаришами, спілкування з батьками(вирішення сімейних проблем, вираження своїх почуттів); правильна і неправильна поведінка уявних персонажів.

Не намагайтесь створити враження, що існує єдина правильна відповідь на кожне запитання, якщо насправді такої немає. Дуже важливо, щоб здобувачі і педагоги вміли приймати різні точки зору природно, як нормальне явище.

Рольові ігри треба проводити з обачністю. Педагоги повинні рахуватися з почуттями окремих здобувачів і соціальним складом групи. Наприклад, рольова гра про етнічні меншини вимагає особливої обережності, якщо в групі є їхні представники, так щоб здобувачі, які до них належать, не відчували себе

зневаженими або виставленими на посміховище.

4. Тренінги навиків життя

Основний зміст тренінгів складає робота з передачі особистості методів контролю і відповідальності за своє власне життя, ідентифікація ситуацій, в яких можливе формування шкідливих звичок, свідомої відмови від деструктивних форм поведінки.

Мета тренінгів:

- Розвиток навичок ефективної комунікації та вирішення конфліктів.
- Формування адекватної самооцінки та впевненості в собі.
- Навчання управління емоціями та стресом.
- Розвиток здібності до самоаналізу і контролю поведінки;
- Формування відповідального ставлення до власного життя та здоров'я.
- Сприяння соціальній адаптації та інтеграції.
- Формування позитивних життєвих цілей і підвищення мотивації і можливостей їх досягнення
- Зниження рівня тривожності і агресивності

Головні принципи тренінгу : Використання різноманітних інтерактивних методів (ігри, вправи, дискусії) для залучення підлітків до активної участі, надання підліткам можливості відпрацьовувати набуті навички в реальних життєвих ситуаціях, конфіденційність, заохочення успіхів та досягнень підлітків, індивідуальний підхід до кожного підлітка. Тренінг може допомогти дитині:

1. усвідомити проблему
2. знайти достатню кількість потенційних варіантів вирішення проблеми;
3. вибрати найвдаліший до проблеми підхід і розробити відповідний план;
4. одержати можливість оцінити ефективність обраного підходу.

РОЗДІЛ 3.
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

3.1 Організація та методики емпіричного дослідження

Мета дослідження полягає у вивченні особливостей психологічного супроводу підлітків з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання, визначенні ефективних стратегій та інструментів для їхньої реалізації, а також розробці рекомендацій для покращення психологічного благополуччя цієї категорії підлітків.

Дослідження проводилось серед підлітків 14 - 15 років які навчаються дистанційно. Загальна кількість опитуваних – 25 осіб. Методики були проведені в онлайн форматі. Всі опитувані навчаються в Чаплинському ліцеї Петриківської селищної ради та знаходяться на дистанційному навчанні.

Учні навчаються і соціалізуються в умовах дистанційного навчання, а тепер ще й в умовах війни, що не може не викликати труднощів у навчальній та виховній роботі, у манері спілкування з однолітками.

Етапи дослідження:

Перший етап – вивчалася та аналізувалася психолого-педагогічна література на тему дослідження. Підбір методик для визначення схильності підлітків до девіантної поведінки під час дистанційного навчання. Виявлялися особливості організації.

Другий етап – організовувалось та проводилося тестування з метою виявлення девіантної поведінки у учнів підліткового віку.

Третій етап - проводився аналіз та інтерпретація результатів дослідження за допомогою кількісних та якісних методів, зроблено висновки.

Для вирішення поставлених завдань нами був використаний комплекс теоретичних та емпіричних методів і конкретних методик: аналіз науково-

теоретичних джерел з проблеми дослідження, спостереження, анкетування; та методики:

1. «Визначення схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки»
2. Опитувальник визначення агресивності Басса-Дарки
3. Шкала тривожності Спілберга-Ханіна

Зупинимося більш детальніше на описі експериментальних методик:

1. Методика «Визначення схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки»

Методика призначена для учнів підліткового віку. Пропонована методика діагностики схильності до поведінки,що відхиляється (СВП) є стандартизованим тест-опитувальником, призначеним для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм поведінки, що відхиляється. Опитувальник є набором спеціалізованих психодіагностичних шкал (схильності до подолання норм і правил, схильності до адиктивної (залежної) поведінки, схильність до самоушкоджуючої і саморуйнівної поведінки, схильності до агресії та насильства, вольовий контроль емоційних реакцій, схильності до делінквентної поведінки), спрямованих на вимірювання готовності (схильності) до реалізації окремих форм поведінки, що відхиляється. Шкали опитувальника діляться на змістовні і службову. Змістовні шкали спрямовані на вимірювання психологічного змісту комплексу пов'язаних між собою форм девіантної поведінки, тобто соціальних і особистісних установок, що стоять за цими поведінковими проявами. Службова шкала призначена для вимірювання схильності досліджуваного давати про себе соціально-схвалювану інформацію. Опитуваним пропонується ряд тверджень. Вони стосуються певних сторін їх життя, характеру, звичок. Потрібно прочитати твердження і визначити чи вірно воно щодо опитуваного. Методика містить чоловічий (98 питань) і жіночий варіанти (107 питань), Підраховується загальна кількість співпадінь по шкалах. Сирі бали переводяться і визначається рівень схильності до певного типу поведінки.

2. Опитувальник визначення агресивності Басса-Дарки

Методика Басса-Дарки була використана для діагностики загального рівня ворожості та агресивності досліджуваних. В методику включені ситуації, які трапляються з індивідом при взаємодії з членами сім'ї, під час навчання або роботи. Досліджуються основні деструктивні тенденції, взаємини, негативні переживання, а також оцінки подій.Тест містить 75 тверджень та дозволяє визначити такі показники: фізична агресія, непряма агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини, а також дві додаткові - індекс агресії та ворожості, перша з яких визначається за сумою шкал фізичної агресії, вербальної агресії та роздратування, а друга - за сумою шкал підозрілості та образи. Аналіз результатів здійснюється за допомогою підрахунку балів, підсумковий показник яких і визначає рівень вираження кожної з характеристик у підлітків.

3. Шкала тривожності Спілберга-Ханіна

Тест Спілбергера-Ханіна належить до методик, за допомогою яких досліджують психологічний феномен тривожності. Цей опитувальник складається з 20 висловлювань, які відносяться до тривожності як стану (стан тривожності, реактивна або ситуативна тривожність) і з 20 висловлювань на визначення тривожності як диспозиції, особливості особистості (властивість тривожності). Зіставлення результатів з обох підшкал дає можливість оцінити індивідуальну значимість стресової ситуації для випробуваного. Шкала Спілбергера в силу своєї відносної простоти та ефективності широко застосовується у клініці з різними цілями: визначення виразності тривожних переживань, оцінка стану в динаміці та ін.

3.2 Психологічний та статистичний аналіз результатів емпіричного дослідження

1. Методика «Визначення схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки»

Основне завдання даної методики - виявлення у підлітків схильності до делінкветної поведінки.

Методика діагностики схильності до поведінки, що відхиляється містить шкали:

- Перша шкала - установлення на соціально-бажані відповіді. Наявність високих показників за даною шкалою вказують, що учні не відповідають бажаним соціальним установкам. А низькі показники навпаки вказують на те, що підліток не прагне соціальних установок.

- друга шкала - схильність подолати правила. Наявність високих показників вказують про високий рівень направленості особистості вчиняти наперекір загальноприйнятим соціальним нормам, а низький рівень навпаки, показує готовність підлітка діяти відповідно до наявних соціальних норм.

- третя шкала - схильність до адитивної поведінки. Наявність високих показників вказують, що у дитини є схильність вживати наркотичні речовини. Низькі ж показники вказують, що існує незначний ризик у підлітка вживати наркотичні речовини;

- четверта шкала - схильність до вчинення самоушкоджуючої поведінки. Наявність високих показників вказують на те, що підліток схильний до заподіяння ризику та шкоди самому собі. Наявність низьких показників вказує на те, що особистість не має прагнення вчиняти само руйнівну та самоушкоджуючу поведінку;

- п'ята шкала - схильність підлітка до вчинення агресії чи насильства. Наявність високих показників вказуєть, що в підлітка наявна схильність до агресії чи насильства до інших, низькі показники вказуєть, що дана схильність не є вираженою;

- шостий показник - вольовий контроль над емоційними реакціями. Наявність високих показників вказують, що особистість не може контролювати власні емоційних реакцій, низький рівень вольового контролю, низькі показники - навпаки, що дитина не може контролювати власними емоціями;

- сьомий показник - схильність до делінквентної поведінки. Наявність

високих показників вказують, що людина може чинити протиправні дії, низький рівень - навпаки, свідчить про малу ймовірність до прояву такої поведінки.

Аналіз результатів учнів за методикою «Визначення схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки» на констатувальному етапі узагальнено на таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати респондентів за методикою «Визначення схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки»

Шкала/рівень	Соціальна бажаність		Схильність до подолання норм і правил		Адиктивна поведінка		Схильність до самопошконжень		Агресія та насильство		Вольовий контроль		Деліквентна поведінка	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
Норма	14	56	19	36	18	72	21	84	17	68	15	60	20	80
Вище норми	11	44	16	64	7	28	4	16	8	32	10	40	5	20

Аналізуючи дану методику можна зробити висновок про те, що серед компонентів девіантної поведінки у респондентів переважають: соціальна бажаність, схильність до подолання норм і правил та вольовий контроль.

За рівнем соціальної бажаності виявлено показник 44%, що означає про готовність багатьох респондентів показувати власне «Я» в найбільш сприятливому світлі з точки зору соціальної бажаності.

Рівень схильності до подолання норм і правил представлена показником 64% Це говорить про те, що схильність досліджуваних свідчить про надзвичайну вираженість проявів негативізму.

Рівень схильності до агресії та насильства представлений показником

32%. Цей показник свідчить про конформні установки досліджуваного, схильність слідувати стереотипам і загальноприйнятим нормам поведінки.

Рівень схильності до самопошкоджень має найнижчий показник 16%. Це говорить про те, що підлітки не здатні нашкодити собі фізично за тих чи інших обставин.

Рівень схильності до адиктивної поведінки представлені показником 28%, це свідчить про добрий соціальний контроль поведінкових реакцій.

Рівень вольового контролю емоційних реакцій має показник 40% (вище норми). Свідчить про жорсткий самоконтроль будь-яких поведінкових емоційних реакцій, чуттєвих потягів.

Рівень схильності до деліквентної поведінки представлена показником 20%

Це означає що більшою мірою підлітки не схильні до проявів деліквентної поведінки.

2. Опитувальник визначення агресивності Басса-Дарки

Це один з найвідоміших і широко використовуваних психологічних інструментів для оцінки рівня агресивності та ворожості у людей. Опитувальник дозволяє виявити схильність індивіда до різних форм агресивної поведінки.

Шкала складається з 75 тверджень, на які респондент має відповісти, вибравши один із п'яти варіантів відповіді, що відображає ступінь згоди або незгоди з твердженням. Запитання охоплюють такі прояви агресії:

• Фізична агресія - використання фізичної сили проти іншої особи.

• Непряма агресія, обхідним шляхом спрямована на іншу особу або ні на кого не спрямована.

• Роздратування - готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, грубість).

• Негативізм - опозиційна манера в поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв і законів.

• Образа - заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні та вигадані дії.

• Підозрілість - в діапазоні від недовіри і обережності стосовно людей до переконання в тому, що інші люди планують і приносять шкоду.

• Вербальна агресія - вираз негативних почуттів як через форму (крик, виск), так і через зміст словесних відповідей (прокляття, погрози).

• Почуття провини - виражає можливе переконання суб'єкта в тому, що він є поганою людиною, що спричинює зло, а також відчуває докори сумління.

Рис. 2.1. Відсотковий розподіл індекса агресивності підлітків за опитувальником Басса-Дарки

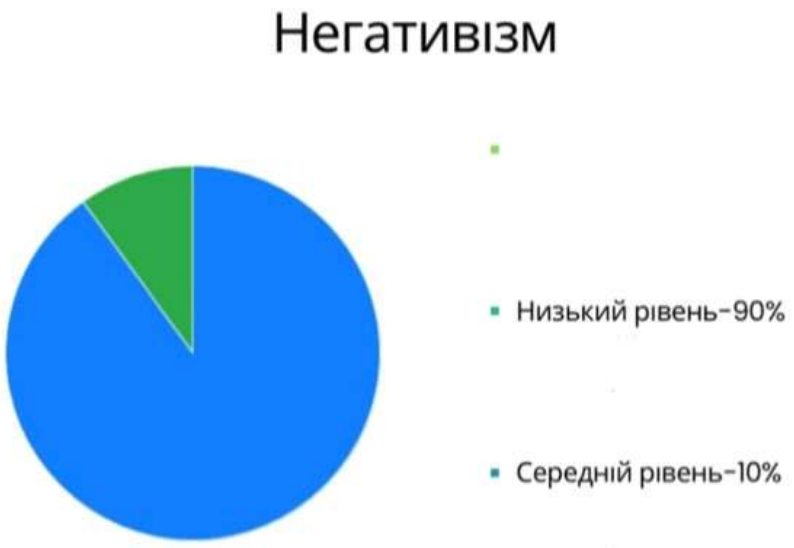

Рис. 2.2. Відсотковий розподіл негативізму підлітків за опитувальником Басса-Дарки

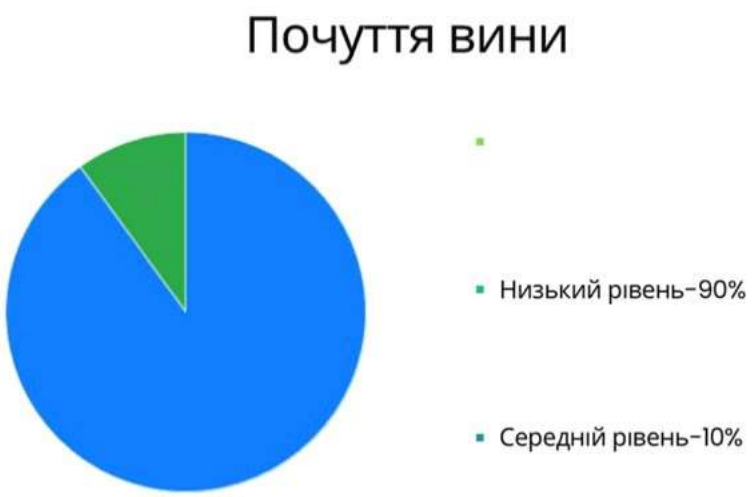

Рис. 2.3. Відсотковий розподіл негативізму підлітків за опитувальником Басса-Дарки

Таблиця 2.2.

Кількісні показники розподілу даних за шкалою опитувальника дослідження рівня агресії Басса-Дарки серед підлітків

Назви шкал	Рівні вираженості характеристик				
	Низький рівень	Середній рівень	Вищий за середній рівень	Високий рівень	Дуже високий рівень
Фізична агресія	100%	0%	0%	0%	0%
Непряма агресія	100%	0%	0%	0%	0%
Роздратування	100%	0%	0%	0%	0%
Негативізм	90%	10%	0%	0%	0%
Образа	100%	0%	0%	0%	0%
Підозрілість	100%		0%	0%	0%
Вербальна агресія	100%	0%	0%	0%	0%
Почуття вини	90%	10%	0%	0%	0%
Індекс ворожості	100%	0%	0%	0%	0%
Індекс агресивності	100%	0%	0%	0%	0%

За результатами даного опитувальника можна сказати, що 100% підлітків не є схильними до активного вияву фізичної агресії. Їм не притаманно лізти в бійки та застосовувати фізичну силу до інших. У всіх респондентів непряма агресія знаходиться на низькому рівні, що може означати, що у підлітків немає бажання до руйнівних, агресивних дій, спрямованих на іншу особу, їм не притаманний вибух люті.

Роздратування у 100% підлітків знаходиться на низькому рівні, показує нам що що вони не готові до прояву негативних реакцій, у них не виникає підвищена нервовість чи збудливість.

Негативізм на низькому рівні 90%, свідчить про тенденцію до дії в опозиції, починаючи від пасивного опору до активної боротьби з установленими звичаями і нормами.

Почуття образи на рівні 100% респондентів, що означає, що у підлітків рідко або взагалі не виникає почуття ображення своєї гідності. У них не з'являється негативні почуття через допущену до них уявну чи дійсну несправедливість.

Підозрілість у підлітків на низькому рівні. Вони не проявляють агресивну недовіру, в них немає підвищеної обережності в стосунках з іншими людьми, нав'язливої думки про те, що всі бажають їм зла.

Вербальна агресія також у 100% на низькому рівні. Підлітки не схильні до прояву негативних почуттів шляхом образливих виразів, прокльонів, сарказму, лайки та інших негативних словесних реакцій.

У 90% респондентів почуття провини на низькому рівні. Це означає, що в них майже не проявляється негативно забарвлені переживання в зв'язку з заподіяною шкодою, з певною помилкою чи з почуттям невиконаної роботи. Це говорить про знижене вираження негативних переживань через власні негативні вчинки.

Низький рівень ворожості виявлено у 100% підлітків, що говорить про високу розповсюдженість довірливого та позитивного ставлення до оточуючих. Їм не притаманне вираження образи та підозрілості.

Агресивність у підлітків також на низькому рівні. Вони несхильні проявляти з акти ворожості, вступати у конфліктні ситуації, здатні конструктивно вирішувати свої проблеми та конфліктні ситуації.

3.Шкала тривожності Спілбергера-Ханіна

У рамках цього тесту створені 2 підшкали. Перша, шкала ситуативної тривожності, оцінює поточний стан тривоги, вимірюючи, як респонденти відчувають себе «прямо зараз», використовуючи суб'єктивні відчуття страху, напруження, нервозності, неспокою та збудження вегетативної нервової системи.

Ситуативна, або реактивна тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напруженням, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним за інтенсивністю та динамічністю в часі.

Друга, шкала особистої тривожності**,** оцінює відносно стабільні аспекти особистості, її схильність до занепокоєння, оцінює відчуття/стан спокою, впевненості та безпеки.

Під особистісною тривожністю розуміють стійку індивідуальну характеристику, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги і передбачає наявність у нього тенденції сприймати досить широке «віяло» ситуацій як загрозливі, відповідаючи на кожну з них певною реакцією.

Особистісна тривожність являє собою конституційну межу, яка обумовлює схильність сприймати загрозу в широкому діапазоні ситуацій. При високій особистісній тривожності кожна з цих ситуацій є стресом для індивідуума й викликає у нього виражену тривогу.

Як властивість особиста тривожність активізується при сприйнятті певних стимулів, що розцінюються людиною як небезпечні (у т.ч. для самооцінки, самоповаги). Особи, які належать до категорії високотривожних, схильні сприймати загрозу своїй самооцінці й життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій та реагувати дуже вираженим станом тривожності.

Таблиця 2.3.

Кількісні показники розподілу даних за шкалою тривожності Спілбергера-Ханіна

Рівень	Ситуативна тривожність		Особистісна тривожність	
	К-ть	%	К-ть	%
Низький	6	24%	8	32%
Середній	2	8%	5	20%
Високий	17	68%	12	48%

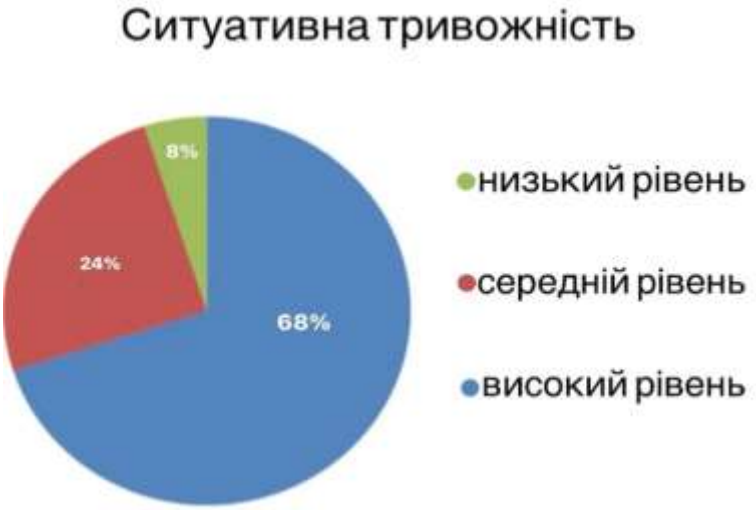

Рис. 2.4. Відсотковий розподіл ситуативної тривожності підлітків за шкалою тривожності Спілбергера-Ханіна

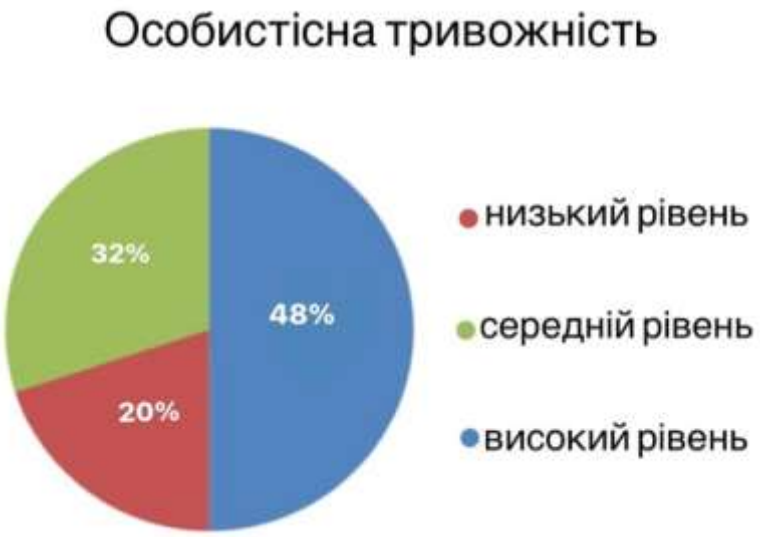

Рис. 2.5. Відсотковий розподіл ситуативної тривожності підлітків за шкалою тривожності Спілбергера-Ханіна

Аналізуючи методику «Шкала тривоги» Спілбергера-Ханіна, можна зробити висновок, що респонденти мають високий рівень як особистісної 48%, так і ситуативної тривожності 68%

Ситуаційні тривожні стани виникають при входженні в стресові ситуації іхарактеризуються суб'єктивним дискомфортом, напругою, тривогою і вегетативним збудженням. При цьому можна сказати, що самі обставини дослідження стали стресовими для респондентів, тому вони показали високі показники за цією шкалою.

Особистісна тривога - викликає схильність сприймання загрози в різноманітних ситуаціях. Кожна з цих ситуацій може мати стресовий вплив на суб'єкта і викликати у нього сильне занепокоєння через високий рівень особистої тривожності. Респонденти показали високі бали за цією шкалою, що вказує на високий рівень особистісної тривожності, характерний для їхнього підліткового віку. Підліткова тривога часто виникає через неприйняття підлітків референтними групами, а також може бути спричинена труднощами в спілкуванні з окремими однолітками, наприклад, друзями або нерозділеним коханням. Тривожність підлітків можна зменшити в юнацькому віці, якщо успішно подолати вікову кризу.

3.3. Програма психологічного супроводу підлітків з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання

Програма курсу корекційних занять сприяє зниженню агресивних тенденцій у дітей, навчання способів регуляції емоційних станів, конструктивних форм поведінки.

Мета: розвиток навичок спілкування, формування толерантного ставлення до людей та уміння конструктивно виходити з суперечливої ситуації, навчити визначити власні життєві цінності та їхній вплив на життя.

Завдання:

- Розвиток емоційної сфери: формування уміння розрізняти емоції

- Формування навичок встановлення контактів;
- Підвищення самооцінки та впевненості у собі;
- Покращення стосунків з родиною
- Розвиток уміння слухати та розуміти інших;
- Зменшення проявів девіантної поведінки
- Поліпшення емоційного стану підлітка.
- Розвиток соціальних навичок.
- Позитивні зміни в навчальній діяльності.
- Налагоджування стосунків з однолітками

Структура та етапи програми:

- **Діагностичний**

Мета: Формування у підлітків та їх батьків адекватного уявлення про своїх особистісних особливостях, переживаннях, потенційних можливостях і стилях сімейного виховання.

Завдання:

Оцінка емоційного та психічного стану підлітка; діагностика відносин підлітка з батьками, та оточенням; виявлення причин девіантної поведінки; оцінка навичок комунікації.

Методи та методики: Бесіда; спостереження; біографічний метод;

проективні методики (незакінчені речення, рисункові тести); тести на виявлення типу темпераменту; методики Демо - Рубінштейна вивчення самооцінки; особистісні тести; аналіз результатів

Вправи:

1. "Колесо життя"**:** Підлітки оцінюють різні сфери свого життя (сім'я, друзі, навчання тощо) за допомогою малюнка кола.
2. Вправа «Приємні спогади»: Кожен підліток згадує ситуації, в яких він був задоволений собою, пишався своїм вчинком. Разом із соціальним педагогом аналізується кілька конкретних подій. Потрібно з’ясувати, що саме викликало подібні відчуття, і закріпити його.

- **Аналітичний**

Мета: Відбір засобів і методів корекційних впливів з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей підлітка і його батьків

Завдання: оцінити психологічну готовність сім'ї для участі в психокоррекційному процесі; визначити загальні організаційні питання проаналізувати запит і розробити конкретні психокорекційні технології

Методи та методики: Метод "парадоксальної інтенції"; метод аналізу запиту.

Вправи:

1. Вправа «Ресурси»: Учасникам пропонується подумати над наступними питаннями: що тобі може допомогти досягти твоєї мети? Чим ти вже володієш, щоб досягти цю мету: риси вдачі, друзі.

Інструкція: «Напиши свої чотири сильні якості (сторони), зобрази їх у вигляді якихось символів. Це твої ресурси, які тобі допоможуть у житті».

2. «Мої слабкі сторони»: Технологія виконання. Кожний член групи повинен розказати решті учасників про свої слабкі професійні сторони - про те, що не приймає в собі і хотів би цього позбутися. Важливо відзначити не тільки негативні риси, але й ті, що звичайно є причиною конфліктів з людьми, ускладнюють життя, взаємостосунки з однолітками , друзямит.д.

- **Організаційний**

Мета: Практична реалізація психокорекційних завдань

Завдання: навчання вмінню об'єктивно оцінювати важкі для батьків і підлітка життєві ситуації; активізація кожного учасника психологічної корекції на взаємодію; робота з тривожністю та страхами.

Методи та методики: "Обмін ролями"; психодрама; арт-терапія; групові дискусії та ін.

Вправи:

1. Вправа «Інверсія тривоги»: Необхідно записати епізод, що тривожить, у вигляді невеликого оповідання в теперішньому часі, від першої особи. Слід прагнути найчіткіше пригадати всі події,відтворити діалоги, фіксуючи пр. цьому свої відчуття. Після цього перепишіть свою історію таким

чином, як би ви хотіли, щоб вона відбулася насправді. Запам’ятайте і зафіксуйте свої відчуття.

2. «Розуміння» : . Кожний член групи вибирає собі партнера і потім протягом 2-х хвилин в усній формі описує його стан, настрій, відчуття, бажання в даний момент. Той, чий стан описує партнер, повинен підтвердити правильність і достовірність тверджень або спростувати їх. Обидва партнери мають право коментувати вислови один одного.

- **Комунікативний**

Мета: Встановлення оптимальних взаємовідносин між усіма учасниками корекційного процесу; формування нових прийомів і способів спілкування і поведінки з підлітками,

Завдання: Формування групи як цілого; формування у членів групи позитивного настрою на заняття; структурування групи, формування активності і самостійності її членів

Розвиток емпатії та толерантності, формування позитивних цінностей

Методи та методики: Сюжетні ігри з подальшим обговоренням особливостей взаємодії учасників гри; ігри-драматизації, Групові ігри та вправи для зняття напруги та розвитку творчих здібностей.тренінги навички соціальної взаємодії

Вправи:

1. "Рольові ігри"**:** Підлітки відіграють різні соціальні ролі, відпрацьовуючи навички спілкування та вирішення конфліктів.

2. Вправа «Яким мене бачать інші?«:За згодою підлітка, однокласники (письмово) характеризують його. Він також дає собі оцінку. Потім словесні портрети зачитуються, порівнюються із самооцінкою. Підліток відзначає, що його найбільше вразило, які характеристики не співпадають із уявленнями про себе.

- **Реконструктивний**

Мета: Закріплення отриманого досвіду

Завдання: Корекція неадекватних емоційних реакцій; навчання

самостійному знаходженню потрібних форм емоційного реагування; навчання ефективним стратегіям вирішення конфліктів.

Методи та методики: психодрама, ігрові методи

Вправи:

1. "Техніки релаксації": Підлітки навчаються дихальним вправам, прогресивній м'язовій релаксації, візуалізації.

2. Щоденник успіхів"**:** Підлітки щодня записують свої досягнення та позитивні події.

Висновок: Реалізація цієї програми дозволить надати необхідну психологічну допомогу підліткам з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання, сприяти їхній соціальній адаптації та розвитку.

3.4 Рекомендації щодо психологічного супроводу підлітків з проявами девіантної поведінки для педагогів та батьків

Критерії визначення дітей, які потребують особливої педагогічної уваги:

1 . Шкільна неуспішність.

2. Систематичний пропуск уроків.

3. Відсутність поведінкових критеріїв, що стосуються моральних, соціокультурних норм.

4. Створення дисгармонійної поведінкової й емоційної атмосфери в колективі учнів.

5. Вербальні й невербальні прояви агресії.

6. Психологічні проблеми:

– відсутність конструктивних комунікативних навичок;

– відсутність мотивації до навчання й особистісного зростання;

– відсутність навичок самостійного розв'язання конфліктних ситуацій;

– акцентуації;

– неврози;

– неврастенії;

– важковиховуваність як індикатор сімейних проблем;

– відмова від допомоги фахівців при явній проблемній ситуації.

7. Уживання алкоголю, наркотиків, паління.

8. Схильність до бродяжництва, вимагання.

9. Зв'язок зі злочинними угрупованнями.

10. Участь у поширенні наркотичних речовин.

11. Факти сексуальних домагань, насильства.

Завдання психологічного втручання при девіантній поведінці підлітків:

– формування мотивації на соціальну адаптацію;

– стимулювання особистісних змін;

– корекція конкретних форм поведінки;

– створення сприятливих соціально-психологічних умов для особистісних змін.

Мета психологічного супроводу в умовах дистанційного навчання: створення безпечного онлайн-середовища (сприяння розвитку навичок безпечної поведінки в Інтернеті, навчання розпізнаванню та протидії кібербулінгу); підтримка соціальних зв’язків (організація онлайн-занять, груп підтримки, щоб підлітки могли спілкуватися з однолітками і відчувати себе частиною спільноти); розвиток навичок саморегуляції (навчання технік релаксації, управління стресом, планування часу); підвищення мотивації до навчання (створення індивідуальних планів навчання, заохочення досягнень); профілактика залежностей (розвиток інших інтересів і хобі, обмеження часу, проведеного за екранами); співпраця з родиною (надання рекомендацій батькам щодо підтримки дитини та створення сприятливої атмосфери вдома.

Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до девіантної поведінки, здійснюється в таких напрямках:

– Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх – комплекс заходів, спрямованих на попередження, подолання або нейтралізацію чинників, що спричиняють девіантну поведінку дітей (лекції, бесіди, виступи на

батьківських зборах, педагогічних радах, спрямовані на підвищення психолого-педагогічної культури батьків і вчителів).

– Психолого–просвітницька робота та робота, спрямована на розвиток особистості дитини (факультативні курси психології і валеології в навчальних закладах, психологічні тренінги, розвиваючі ігри, правова освіта дітей та підлітків).

– Надання психологічних консультацій дітям з девіантною поведінкою, батькам, вчителям.

– Психологічна корекція та реабілітація (індивідуальна та групова психотерапія, створення навколо дитини позитивного педагогічного оточення, налагодження сприятливої атмосфери у сім'ї).

Алгоритм роботи з учнями, схильними до девіацій.

1. Виявлення та облік дітей «групи соціального нагляду» (здійснення психолого–педагогічного спостереження, вивчення соціального стану сімей).

2. Обробка даних, їх аналіз і оформлення відповідних записів у соціально- психологічну картку учня (причини виникнення важковиховуваності, позитивні та негативні якості учня, особливості сімейного виховання).

3. Підбір та впровадження корекційної програми, тренінгових занять з метою усунення несприятливих факторів, що викликають девіантну поведінку, підвищення стійкості особистості до впливу цих факторів, попередження рецидивів в осіб з уже сформованою девіантною поведінкою.

4. Робота з сім'єю - забезпечення членів родини педагогічними знаннями, надання методичної допомоги (лекторій для батьків: "Шкідливі звички та їх попередження", "Конфлікти і способи їхнього розв'язання", "Агресивність дрімає в кожному"; зустрічі з фахівцями психологічної служби, представниками центру у справах сім'ї та молоді, представниками дитячої кімнати міліції).

5. Здійснення адміністрацією школи постійного контролю за дотриманням учнями норм та правил поведінки у школі та в позаурочний час, відвідування школи учнями.

6. Індивідуальна робота психолога і соціального педагога з дітьми «групи ризику» та здійснює корекцію відхилень у поведінці підлітків.

7. Надання рекомендацій учням, батькам, педагогам щодо попередження подальших конфліктних ситуацій.

8. Засідання Ради з профілактики правопорушень з питань профілактики правопорушень, відхилень в поведінці учнів.

З метою попередження негативної поведінки використовуються різні соціально-психологічні методи: інформування, групові дискусії, тренінгові вправи, рольові ігри, моделювання ефективної соціальної поведінки, психотерапевтичні методики, спостереження, експеримент, опитування, бесіда, тестування, аналіз продуктів діяльності, узагальнення незалежних характеристик, метод самооцінки.

Методи психокорекційного впливу: переконання, навіювання, групові дискусії, ситуаційно-рольові ігри, міжособистісний тренінг, пантомімічні ігри, терапевтичні монологи й ін.

Залежно від використовуваних методів психопрофілактична робота може здійснюватися у вигляді тренінгів, освітніх програм (шкільного спецкурсу), психологічного консультування, кризової допомоги (телефон довіри).

Зміст профілактично-просвітницької роботи щодо попередження та подолання девіантної поведінки дітей та молоді:

- правова освіта, розповсюдження інформації щодо правових можливостей подолання проблем (лекції, кіно-, відео-лекторії, освітні програми, матеріали в ЗМ1, методика «рівний — рівному», соціальна реклама);
- надання консультативної допомоги у розв'язанні проблем (консультації юриста, психолога, лікаря, педагога, консультування в ЗМІ, телефонне консультування);
- надання кризової соціально-психологічної допомоги (кризові стаціонари, служби «Телефон довіри» тощо);
- соціально-педагогічна допомога сім'ям з обмеженими педагогічними ресурсами, сім'ям з проблемними дітьми (сімейне

консультування і психотерапія, соціальний захист і представництво інтересів сімей);

- соціальних захист і реабілітація дітей з девіантних сімей (консультування, кризове втручання, позбавлення або обмеження батьківських прав, фостерінг);
- сприяння зайнятості населення, особливо — представників соціально вразливих груп та груп ризику (центри зайнятості і працевлаштування, громадські роботи);
- створення умов для змістовного проведення дозвілля (творчі гуртки та студії, спортивні секції, дозвільні заклади, конкурси, вуличні ігрові майданчики);
- соціально-психологічні тренінги (дають змогу краще пізнати себе, підвищити впевненість у собі, розвинути комунікативні якості, вміння поводитися в складних ситуаціях, формувати навички відповідальної поведінки);
- навчання на рівних (підготовка волонтерів з числа підлітків та молоді, які поширюватимуть профілактичну інформацію в середовищі однолітків, у тому числі під час неформального спілкування). Цей метод дає можливість подолати упереджене ставлення молодої аудиторії до профілактичної інформації.

Важливо орієнтувати учнів на здоровий спосіб життя; здійснювати психолого-педагогічний супровід процесу адаптації учнів до 1 класу та при переході учнів з початкової до середньої школи; формувати: навички самостійного вирішення складних життєвих ситуацій, комунікативні навички, вміння керувати своїми емоціями і поведінкою, а також виявляти учнів «групи ризику» на всіх вікових етапах.

Базові принципи роботи дорослих з підлітками:

1. Доброзичливі відносини

- Повага
- сприйняття підлітка таким, яким він є

- відмежовувати поведінку від особистості
- дотримання конфіденційності
- модель здорової поведінки

2. Спеціаліст

- у спеціалістові підліток бачить ті якості, які він може розвивати в собі
- спеціаліст повинен бути надійним: підліток розуміє, що на нього можна покластися
- необхідно проводити розумні межі, проявляти послідовність

3. Володіти навичками спілкування

- Співчуття
- уміння активно слухати
- дайте зрозуміти, що з вами можна торкатися будь-яких питань
- давати інформацію, що відповідає віку
- проявляти відвертий інтерес, цікавитись їхніми поглядами, думками
- підліток повинен мати можливість установити відверті стосунки з одним постійним дорослим, який працює в центрі

4. Акцентувати увагу на плюсах, а не на мінусах:

- очікувати найкращих зусиль та результатів від кожного незалежно від його соціально-економічного становища
- таке ставлення змусить його орієнтуватися на краще
- підтримка, заохочення, похвала — особливо тоді, коли підліток намагається змінити поведінку

5. Залучити молодь до сприйняття рішень, що її стосуються, по мірі можливості приймати її пропозиції

6. Робіть так, щоб було цікаво - замість сухої лекції проводьте заняття в ігровій формі

Поради дорослим у роботі з девіантними підлітками:

1. Будьте привітливими з підлітками.
2. Цікавтеся їх думкою, дайте їм відчути себе прийнятними.

3. Старайтесь випередити виникнення конфлікту, не допустити його виникнення.

4. Дозволяйте їм помилятись і вчитись на власних помилках.

5. Будьте з ними відкритими у спілкуванні, не старайтесь їх обманювати, щось від них приховувати.

6. Станьте їх другом, порадником, готовим в будь-кий час їх вислухати.

7. Завжди давайте їм ще один шанс.

8. Радьтеся з ними, вітайте їхні пропозиції.

9. Знаходьте час для спілкування з ними, вислуховуйте їх, розділяйте з ними радість та переживання.

10. Не старайтесь їх переконувати, насаджувати свою думку, різко заперечувати.

11. Дайте підлітку відчути відповідальність.

12. Допоможіть їм повірити в себе.

Пропозиції щодо покращення діяльності учасників навчально-виховного процесу у попередженні девіантної поведінки:

- поліпшення існуючих та пошук нових форм соціальної підтримки дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- захист прав дітей, захист від фізичного та психічного насильства сім'ї з боку інших суб'єктів соціуму;
- виявлення функціонально неспроможних сімей і забезпечення прав дітей, які виховуються в таких сім'ях;
- створення банку даних дітей «групи ризику», оформлення соціальних паспортів та індивідуальних карток соціально-психологічного супроводу;
- щороку поновлювати банки даних учнів, які потребують підвищеної педагогічної уваги, схильних до правопорушень, бродяжництва;
- підвищення ефективності діяльності класного керівника, психолога, соціального педагога, педагога-організатора та інших суб'єктів виховного

процесу щодо соціального захисту дітей;

- налагодження тісної співпраці з батьками шляхом відвідування дітей і батьків на дому, з метою надання консультативної допомоги у вирішенні виховних проблем та подолання проявів девіантної поведінки дітей, з розробкою поетапного плану дій;
- систематичне проведення профілактичних рейдів в кризові сім'ї з метою виявлення неповнолітніх, що не відвідують школу, прогулюють уроки (разом з адміністрацією школи);
- використання психологічного інструментарію, що пройшов експертизу експертної комісії;
- включення дітей, що потребують підвищеної педагогічної уваги, в навчально-виховний процес, в соціальну діяльність;
- систематичне проведення корекційно – розвивальну та просвітницьку роботу з дітьми, що схильні до девіантної поведінки чи скоїли правопорушення, спрямовані на формування правової культури молоді;
- формування життєво важливих соціальних компетентностей, розвиток здібностей, почуття емпатії, вміння розпізнавати свій емоційний стан;
- навчання способам реагування в конфліктних ситуаціях, технікам релаксації, вираженню свого емоційного стану, розвитку комунікативних здібностей;
- створення умов комфортної життєдіяльності дітей, які перебувають у складних життєвих умовах;
- пропаганда здорового способу життя;
- просвітницько-профілактична робота всіх учасників навчально-виховного процесу з питань правової обізнаності та кримінальної відповідальності щодо своїх обов’язків, прав та можливостей;
- сприяння відвідуванню учнями гуртків, секцій, клубів тощо за інтересами та здібностями;
- здійснення моніторингу якості проведеної правовиховної роботи за допомогою анкетування учнів або інших експертних висновків в ЗНЗ.

Для вчителів, які працюють з «важкими» підлітками слід

1. Виявити риси, здібності, вміння, які може позитивно оцінити колектив, розвивати їх

2. Залучати підлітка до групової роботи

3. Допомагати підлітку відновити дружні стосунки у школі та поза нею

4. Систематично заохочувати за досягнення

5. Поступово привчати конструктивно сприймати критику

6. Проводити естетичне виховання, звертати особливу увагу на естетику одягу і поведінку

7. Навчати правильної самооцінки особистості та вчинків, допомагати у самовихованні

Рекомендовані заходи:

- проведення тижня права, місячника «За здоровий спосіб життя», тижнів правових знань;
- проведення анкетувань учнів щодо обізнаності учнів своїх прав;
- створення правового клубу для старшокласників з метою підвищення загального рівня правової культури, набуття учнями необхідних правових знань;
- проведення соціальним педагогом тренінгових занять з учнями 10-х класів «Молодь та протиправна поведінка», «Гендерна рівність. Насильство в сім'ї», з учнями 6-9 класів – «Знай свої права. Виконуй свої обов'язки»;
- проведення тижня толерантності: практикум для підлітків «Толерантність – принцип суспільства»

ВИСНОВКИ

Психологічний супровід підлітків з девіантною поведінкою в умовах дистанційного навчання є складним, але необхідним завданням. Завдяки комплексному підходу, співпраці з різними фахівцями та індивідуальному підходу до кожного підлітка можна досягти позитивних результатів і допомогти їм подолати труднощів. Девіантна поведінка завдає шкоди як самій людині, так і оточенню, суспільству загалом. Це явище виявляється у відхиленні від соціально-психологічних та моральних норм, або в їх порушенні та нанесенні шкоди суспільному добробуту, оточенню або власне собі.

Девіантна поведінка серед підлітків є складною проблемою, і її формування залежить від численних зовнішніх і внутрішніх чинників. Розуміння і виявлення цих чинників є важливою складовою роботи з підлітками для запобігання девіантній поведінці та підтримки їхнього психосоціального розвитку. Дослідження та усунення цих чинників може сприяти створенню більш здорового та безпечного середовища для молоді, що є важливою метою педагогічної роботи. Індикатори ризику девіантної поведінки повинні лягти в основу діагностичного інструментарію оцінки такого ризику, що, в свою чергу, може бути використаний для виявлення чинників девіантної поведінки та розробки профілактичних програм.

Проаналізувавши соціально-психологічний аспект причин девіантної поведінки підлітків виявлено, що у деяких підлітків є свій набір відхилень в поведінці: прогулювання уроків, грубість в спілкуванні з оточуючими, вороже відношення до людей, зневага обов’язками, агресивна протидія до педагогічних вимог, недовіра до батьків та вчителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міщик Л. І.,Білоусова З.Г. Соціально-психологічні та педагогічні проблеми дезадаптації дітей і підлітків. Запоріжжя: ЗДУ, 2003. 108 с. 5.
2. Смульсон М. Л., Машбиць Ю.І., Жалдак М. І. Дистанційне навчання: психологічні засади : монографія / за ред. М. Л. Смульсон. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 240 с.
3. В.Кузьменко, Психологія девіантної поведінки. Дніпро,Україна: Видавець Біла К.О. 2019
4. Ківенко Н. В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма : монографія / Н. В. Ківенко, І. І. Лановенко, П. В. Мельник. Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2002. 134 с.
5. Андрусишин Н., «Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків», *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право., Вип. 69. 2022.с. С. 13-19.
6. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посібник рек. МОН. Київ :Либідь, 2011.520 с.
7. Барабаш. О. «Поняття та види делінквентної поведінки», *Вісник національного університету «Львівська політехніка*. 2017. 865 с. С. 62-66.
8. Поліщук В. М. «Базовий симптомокомплекс кризи входження в дорослість». *Психологія: реальність і перспективи*, Вип. 2, 2013. С. 152-155,
9. Соціальна педагогіка. Курс лекцій / за ред. Н. А. Сейко. Житомир: Держ. пед. ун-т, 2002. 260 с.
10. Москалець В. П. Психологія особистості: підручник. Київ - Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2020. 435 с.
11. Зборюк Т.П Арт-терапевничні технології у психокорекційній практиці. *Шкільному психологу.Усе для роботи.* 2010 С. 23-31

12. Гаврілова Л., Катасонова Ю. Теоретичне аспекти впровадження дистанційного навчання в Україні. *Освітологічний дискурс.* Ме 1-2. 2017. С. 16-17.

13. Пілецька Л., Петричук М. «Соціально-психологічні особливості девіантної поведінки підлітків. *Філософські і психологічні науки*. Серія «Психологія», Т.1, Вип. 22, 2019. С. 91-96,

14. Прибилова В. М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. *Проблеми сучасної освіти*. Вип. 4. 2017.

15. Методологія і психологія гуманітарного пізнання: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.

16. Гаврілова Л., Теоретичне аспекти впровадження дистанційного навчання в Україні. *Освітологічний дискурс*. Вип. 1-2. 2017. С. 16-17.

17. Кучеренко Н. Дистанційне навчання як виклик сучасної університетської освіти: філософсько-правовий вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія: Юридичні науки. 2018. С. 34-40.

18. Харченко М. Діагностика проявів тривожності у студентської молоді. *Науково-медичний вісник.* 2009. С. 112-114.

19. Загальна психологія: рідручник / за загальною редакцією академіка С. Д. Максименка. 2-ге вид., переробл. І доп. Вінниця. Нова Книга, 2004. - 704с.

20. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Кондор, 2011. С. 468

21. Ясточкіна І. А. Прояви тривожності серед студентської молоді. *Вісник Запорізького національного університету.* Педагогічні науки. 2014. Вип.1. С. 173-180.

22. Навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 244 с.

23. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посібник рек. МОН. Київ :Либідь, 2011. 520 с.

24. Савчин М. В. Вікова психологія: навчальний посібник. / М.В. Савчин., Л. П. Василенко М. В. Савчин, Л. П. Василенко. Дрогобич.: "Відродження", 2001. 287 с.

25. Самойлов А. М. Профілактика девіантної поведінки у підлітків у соціально - визовному середовищі загальноосвітньої школи: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук.: спец.13.00.07. «Теорія і методика виховання». Вінниця, 2017.

26. Саранчук К.С. Корекція девіантної поведінки дітей засобами арт-терапії. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти.* Т. 6. 2016 С. 307-309.

27. Вестбрук Д., Кеннерлі Г., Дж. Кірк. «Вступ у когнітивно-поведінкову терапію» видавництво «Свічадо», Львів 2014.

28. Керницька, Т. Центр превентивного виховання учнівської молоді. *Професійно-технічна освіта*. 2008. № 3. С. 32-34.

29. Дубасенюк О.А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2015. 367 с.

30. Клейберг Ю.А. Психологія девіантної поведінки: учб. посібник. 2011. 60 с.

31. Максимова Н.Ю. Основи психології девіантної поведінки: підручник. 2002. 30 с.

32. Тараненко І. В. Проблеми виховання важких підлітків: сучасні тенденції. *Витоки педагогічної майстерності*. Серія Педагогічні науки , 2011. 284 с.

33. Козубовська І. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховання дітей. Ужгород: Патент 2002.

34. Менделевич В. Д. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник. Київ: Мова, 2005.

35. Янкович О., Кікінежді О., Козубовська І., Поліщук В., Радчук Г. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід : монографія. Тернопіль : Осадча Ю.В., 2018. 300 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Визначення схильності до адиктивної, агресивної, делінквентної поведінки»

ІНСТРУКЦІЯ

Перед вами є ряд тверджень. Вони торкаються деяких сторін вашого життя, вашого характеру, звичок. Прочитайте перше твердження і вирішіть, чи вірно це твердження по відношенню до вас. Якщо вірно, то на бланку відповідей поряд з номером, що відповідає твердженню, в квадратику під позначенням «так» поставте хрестик або галочку. Якщо воно невірне, то поставте хрестик або галочку в квадратику під позначенням «ні». Якщо ви утруднюєтеся відповісти, то постарайтеся вибрати варіант відповіді, яка все-таки більше відповідає вашій думці. Потім так само відповідайте на усі пункти опитувача.

1. Я віддаю перевагу одягу неяскравих, приглушених тонів.
2. Буває, що я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
3. Я охоче записався б добровольцем для участі в будь-яких бойових діях.
4. Буває, що іноді я сварюся з батьками.
5. Той, хто в дитинстві не бився, виростає «маминим синочком» і нічого не може добитися в житті.
6. Я би взявся за небезпечну для життя роботу, якби за неї добре платили.
7. Іноді я відчуваю таке сильне занепокоєння, що просто не можу всидіти на місці.
8. Іноді буває, що я трохи надутий.
9. Якби мені довелося стати військовим, то я хотів би бути льотчиком-винищувачем.

10. Я ціную в людях обережність і обачність.

11. Тільки слабкі і боягузливі люди виконують усі правила і закони.

12. Я волів би роботу, пов'язану зі змінами та подорожами.

13. Я завжди кажу тільки правду.

14. Якщо людина в міру і без шкідливих наслідків вживає збуджуючі,які впливають на психіку речовини - це цілком нормально.

15. Навіть якщо я злюся, то намагаюся не вдаватися до лайок.

16. Я думаю, що мені б сподобалося полювати на левів.

17. Якщо мене образили, то я обов'язково повинен помститися.

18. Людина повинна мати право випивати стільки, скільки вона хоче.

19. Якщо мій приятель спізнюється до призначеного часу, то я, зазвичай, зберігаю спокій.

20. Мені, зазвичай, ускладнює роботу вимога зробити її до певного терміну.

21. Іноді я переходжу вулицю там, де мені зручно, а не там, де належить.

22. Деякі правила і заборони можна відкинути, якщо відчуваєш сильний сексуальний (статевий) потяг.

23. Я іноді не слухаюсь батьків.

24. Якщо при покупці автомобіля мені доведеться вибирати між швидкістю і безпекою, то я виберу безпеку.

25. Я думаю, що мені сподобалося б займатися боксом.

26. Якби я міг вільно вибирати професію, то став би дегустатором вин.

27. Я часто відчуваю потребу в гострих відчуттях.

28. Іноді мені так і хочеться зробити собі боляче.

29. Моє ставлення до життя добре описує прислів'я: «Сім разів відміряй, один раз відріж».

30. Я завжди купую квитки в громадському транспорті.

31. Серед моїх знайомих є люди, які пробували одурманюючі токсичні речовини.

32. Я завжди виконую обіцянки, навіть якщо мені це невигідно.

33. Буває, що мені так і хочеться вилаятися.

34. Мають рацію люди, які в житті йдуть з прислів'ям: «Якщо не можна, але дуже хочеться, то можна».

35. Бувало, що я випадково потрапляв у бійку після вживання спиртних напоїв.

36. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після низки образливих невдач.

37. Якби в наш час проводилися б бої гладіаторів, то я б обов'язково приймав в них участь.

38. Буває, що іноді я говорю неправду.

39. Терпіти біль на зло всім буває навіть приємно.

40. Я краще погоджуся з людиною, ніж стану сперечатися.

41. Якби я народився в давні часи, то став би шляхетним розбійником.

42. Якщо немає іншого виходу, то суперечку можна вирішити і бійкою.

43. Бували випадки, коли мої батьки, інші дорослі висловлювали занепокоєння з приводу того, що я трохи випив.

44. Одяг повинен з першого погляду виділяти людину серед інших в натовпі.

45. Якщо в кінофільмі немає жодної пристойної бійки - це погане кіно.

46. Коли люди прагнуть до нових незвичайних відчуттів і переживань - це нормально.

47. Іноді я сумую на уроках.

48. Якщо мене хтось випадково зачепив в натовпі, то я обов'язково вимагатиму від нього вибачень.

49. Якщо людина дратує мене, то готовий висловити йому все, що я про неї думаю.

50. Під час подорожей і поїздок я люблю відхилятися від звичайних маршрутів.

51. Мені б сподобалася професія дресирувальника хижих звірів.

52. Якщо вже ти сів за кермо мотоцикла, то варто їхати тільки дуже швидко.

53. Коли я читаю детектив, то мені часто хочеться, щоб злочинець пішов від переслідування.

54. Іноді я просто не можу втриматися від сміху, коли чую непристойний жарт.

55. Я намагаюся уникати в розмові виразів, які можуть збентежити оточуючих.

56. Я часто засмучуюсь через дрібниці.

57. Коли мені заперечують, я часто вибухаю і відповідаю різко.

58. Мені більше подобається читати про пригоди, ніж про любовні історії.

59. Щоб отримати задоволення, варто порушити деякі правила і заборони.

60. Мені подобається бувати в компаніях, де в міру випивають і веселяться.

61. Мене дратує, коли дівчата курять.

62. Мені подобається стан, який наступає, коли в міру і в хорошій компанії вип'єш.

63. Бувало, що у мене виникало бажання випити, хоча я розумів, що зараз не час і не місце.

64. Сигарета в скрутну хвилину мене заспокоює.

65. Мені легко змусити інших людей боятися мене, і іноді заради забави я це роблю.

66. Я зміг би своєю рукою стратити злочинця, справедливо засудженого до вищої міри покарання.

67. Задоволення - це головне, до чого варто прагнути в житті.

68. Я хотів би взяти участь в автомобільних гонках.

69. Коли у мене поганий настрій, до мене краще не підходити.

70. Іноді у мене буває такий настрій, що я готовий першим почати бійку.

71. Я можу згадати випадки, коду я був таким злим, що хапав першу-ліпшу під руку річ і ламав її.

72. Я завжди вимагаю, щоб оточуючі поважали мої права.

73. Мені сподобалося б стрибати з парашутом.

74. Шкідливий вплив на людину алкоголю і тютюну сильно перебільшують.

75. Я рідко даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.

76. Я не отримую задоволення від відчуття ризику.

77. Коли людина в запалі суперечки вдається до «сильних» виразами - це нормально.

78. Я часто не можу стримати свої почуття.

79. Бувало, що я запізнювався на уроки.

80. Мені подобаються компанії, де всі жартують один над одним.

81. Секс повинен займати в житті молоді одне з головних місць.

82. Часто я не можу втриматися від суперечки, якщо хтось не згоден зі мною.

83. Іноді траплялося, що я не виконував домашнє завдання.

84. Я часто здійснюю вчинки під впливом миттєвого настрою.

85. Мені здається, що я не здатний вдарити людину.

86. Люди справедливо обурюються, коли дізнаються, що злочинець залишився безкарним.

87. Буває, що мені доводиться приховувати від дорослих деякі свої вчинки.

88. Наївні простаки самі заслуговують того, щоб їх обманювали.

89. Іноді я буваю так роздратований, що стукаю по столу кулаком.

90. Тільки несподівані обставини і почуття небезпеки дозволяють мені по-справжньому проявити себе.

91. Я б спробував яке-небудь притуплювала речовина, якби твердо знав, що це не зашкодить моєму здоров'ю і не спричинить покарання.

92. Коли я стою на мосту, то мене іноді так і тягне стрибнути вниз.

93. Будь-яка бруд мене лякає або викликає сильну огиду.

94. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь вдарити.

95. Я вважаю, що люди повинні повністю відмовитися вживання спиртних напоїв.

96. Я б міг на спір залізти на високу фабричну трубу.

97. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти біль іншим людям.

98. Я міг би після невеликих попередніх пояснень управляти вертольотом.

Додаток Б

Опитувальник визначення агресивності Басса-Дарки

ІНСТРУКЦІЯ

Опитувальник Басса - Дарки складається з 75 тверджень, на які випробовуваний відповідає "так" або "ні". Відповідно до інструкції він ставить знак "плюс", якщо згоден з твердженням, і знак "мінус", якщо не згоден.

1. Іноді не можу справитися з бажанням нашкодити кому-небудь.
2. Інколи можу розповсюджувати плітки про людей, яких не люблю.
3. Легко виходжу з себе, проте легко й заспокоююсь.
4. Якщо до мене не звернутись по-доброму, прохання не виконаю.
5. Не завжди отримую те, що мені належить.
6. Знаю, що люди говорять про мене за моєю спиною.
7. Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчути.
8. Якщо трапляється обманути когось, відчуваю докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Ніколи не роздратовуюсь настільки, щоб розкидати речі.
11. Завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Коли встановлене правило не подобається мені, хочеться його порушити.
13. Інші майже завжди вміють скористатися за сприятливих умов.
14. Мене насторожують люди, які відносяться до мене більш дружньо, ніж я очікував.
15. Часто буваю не згоден з людьми.
16. Іноді в голову приходять думки, за які мені соромно.
17. Якщо хто-небудь вдарить мене, я не відповім тим же.
18. При роздратуванні грюкаю дверима.
19. Я більш роздратований, ніж здається зі сторони.
20. Якщо хтось корчить з себе начальника, я роблю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.

22. Думаю, багато людей не люблять мене.

23. Не можу втриматись від суперечки, якщо люди не згідні зі мною.

24. Ті, хто уникають роботи, повинні мати відчуття провини.

25. Хто ображає мене чи мою сім'ю, наражається на бійку.

26. Я не здатен на грубі жарти.

27. Мене охоплює злість, коли наді мною насміхаються.

28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавались.

29. Майже щотижня бачу кого-небудь з тих, хто мені не подобається.

30. Досить багато людей заздрять мені.

31. Вимагаю, щоб люди поважали мої права.

32. Мене засмучує, що я мало роблю для своїх батьків.

33. Люди, які постійно "дістають" нас, заслуговують на те, щоб їм дали тигля по носі.

34. Від злості інколи буваю похмурий.

35. Якщо до мене відносяться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.

36. Якщо хтось намагається вивести мене із себе, я не звертаю уваги.

37. Хоч я і не показую того, іноді мене мучить заздрість.

38. Інколи мені здається, що наді мною сміються.

39. Навіть якщо злюся, не використовую грубих висловів.

40. Хочеться, щоб всі мої гріхи були прощені.

41. Рідко даю здачі, навіть коли хто-небудь вдарить мене.

42. Ображаюсь, коли іноді виходить не по-моєму.

43. Інколи люди роздратовують мене своєю присутністю.

44. Нема людей, яких би я по-справжньому ненавидів.

45. Мій принцип: "ніколи не довіряй чужакам".

46. Якщо хтось дратує мене, готовий сказати йому все, що про нього думаю.

47. Роблю багато такого, про що потім жалкую.

48. Якщо рознервуюсь, можу вдарить кого-небудь.

49. З десяти років у мене не було вибухів гніву.

50. Часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути. 51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко дійти згоди.

52. Завжди думаю про те, що за таємні причини примушують людей робити щось приємне мені.

53. Коли кричать на мене, кричу у відповідь.

54. Невдачі засмучують мене.

55. Б'юся не рідше і не частіше інших.

56. Можу згадати випадки, коли був настільки злим, що хапав першу річ під рукою та ламав її.

57. Інколи відчуваю, що готовий першим почати бійку.

58. Інколи відчуваю, що життя зі мною обходиться несправедливо.

59. Раніше думав, що більшість людей говорить правду, але тепер в це не вірю.

60. Сварюся тільки від злості.

61. Коли вчиняю неправильно, відчуваю докори сумління.

62. Якщо для захисту своїх прав потрібно застосувати фізичну силу, я застосую її.

63. Інколи виражаю свою злість тим, що стукаю по столу.

64. Буваю грубим по відношенню до людей, котрі мені не подобаються.

65. У мене немає ворогів, які б не хотіли мені нашкодити.

66. Не вмію поставити людину на місце, навіть коли вона на це заслуговує.

67. Часто думаю, що живу неправильно.

68. Знаю людей, які можуть довести мене до бійки.

69. Не сумую із-за дрібниць.

70. Мені рідко приходить в голову думка про те, що люди намагаються розізлити чи образити мене.

71. Часто просто погрожую людям, не збираючись виконувати свої погрози.

72. Останнім часом я став занудою.

73. У суперечні часто підвищую голос.

74. Намагаюся приховати погане відношення до людей.

75. Краще погоджуся з чимось, аніж стану сперечатися.

Додаток В

Шкала тривожності Спілбергера-Ханіна

Шкала самооцінки ситуативної тривожності (Спілбергера-Ханіна)

ІНСТРУКЦІЯ

Прочитайте уважно кожне з приведених запитань і закресліть ту цифру справа, в залежності від того як Ви себе почуваєте в даний момент. Над запитанням довго не задумуйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає.

		Ні, не зовсім так	Мабуть так	Вірно	Цілком вірно
1.	Я спокійний	1	2	3	4
2.	Мені нічого не загрожує	1	2	3	4
3.	Я напружений	1	2	3	4
4.	Я відчуваю співчуття	1	2	3	4
5.	Я відчуваю себе вільно	1	2	3	4
6.	Я прикро вражений	1	2	3	4
7.	Мене хвилюють можливі негаразди	1	2	3	4
8.	Я відчуваю себе відпочившим	1	2	3	4
9.	Я насторожений	1	2	3	4
10.	Я відчуваю внутрішнє задоволення	1	2	3	4
11.	Я впевнений у собі	1	2	3	4

12.	Я нервую	1	2	3	4
13.	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14.	Я напружений (накручений в собі)	1	2	3	4
15.	Я не відчуваю напруги і скованості	1	2	3	4
16.	Я задоволений	1	2	3	4
17.	Я заклопотаний	1	2	3	4
18.	Я занадто збуджений і мені ніяково	1	2	3	4
19.	Мені радісно	1	2	3	4
20.	Мені приємно	1	2	3	4
		1	2	3	4

Шкала самооцінки особистісної тривожності (Спілбергера-Ханіна)

ІНСТРУКЦІЯ

Прочитайте уважно кожне з приведених питань і закресліть ту цифру справа в залежності від того, як Ви себе почуваєте звичайно. Над запитаннями довго не задумуйтесь, оскільки правильних або неправильних відповідей немає.

		Ні, не зовсім так	Мабуть так	Вірно	Цілком вірно
1.	Я спокійний	1	2	3	4
2.	Мені нічого не загрожує	1	2	3	4
3.	Я напружений	1	2	3	4

4.	Я відчуваю співчуття	1	2	3	4
5.	Я відчуваю себе вільно	1	2	3	4
6.	Я прикро вражений	1	2	3	4
7.	Мене хвилюють можливі негаразди	1	2	3	4
8.	Я відчуваю себе відпочившим	1	2	3	4
9.	Я насторожений	1	2	3	4
10.	Я відчуваю внутрішнє задоволення	1	2	3	4
11.	Я впевнений у собі	1	2	3	4
12.	Я нервую	1	2	3	4
13.	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14.	Я напружений (накручений в собі)	1	2	3	4
15.	Я не відчуваю напруги і скованості	1	2	3	4
16.	Я задоволений	1	2	3	4
17.	Я заклопотаний	1	2	3	4
18.	Я занадто збуджений і мені ніяково	1	2	3	4
19.	Мені радісно	1	2	3	4
20.	Мені приємно	1	2	3	4

		Ні, не зовсім так	Мабуть так	Вірно	Цілком вірно
21.	Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
22.	Я швидко втомлююсь	1	2	3	4
23.	Я легко можу заплакати	1	2	3	4
24.	Я хотів би бути таким же щасливим,як і інші	1	2	3	4
25.	Буває, що я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення	1	2	3	4
26.	Я почуває себе бадьорим	1	2	3	4
27.	Я спокійний, холоднокровний і зібраний	1	2	3	4
28.	Очікувані труднощі дуже непокоять мене	1	2	3	4
29.	Я занадто переживаю через дрібниці	1	2	3	4
30.	Я буваю повністю щасливим	1	2	3	4
31.	Я приймаю все занадто близько до серця	1	2	3	4
32.	Мені не дістає	1	2	3	4

	впевненості у собі				
33.	Я почуваю себе у безпеці	1	2	3	4
34.	Я стараюсь обходити критичні ситуації і труднощі	1	2	3	4
35.	У мене буває хандра	1	2	3	4
36.	Я задоволений	1	2	3	4
37.	Всякі дрібниці відволікають та хвилюють мене	1	2	3	4
38.	Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу про них забути	1	2	3	4
39.	Я врівноважена людина	1	2	3	4
40.	Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи та турботи	1	2	3	4